

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:4, Issue:23
sssjournal.com

pp.4623-4646
ISSN:2587-1587

2018
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 22/08/2018 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 27/10/2018
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 27.10.2018

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEVLET TARAFINDAN KURULAN İLK SANAYİ KURULUŞU KAYSERİ SÜMERBANK BEZ FABRİKASI

THE FIRST INDUSTRIAL ENTERPRISE ESTABLISHED BY THE STATE IN THE REPUBLICAN PERIOD KAYSERİ SÜMERBANK FABRIC MILL

Prof.Dr. Yaşar SEMİZ

Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Turizm Ve Otel İşletmeciliği Programı, Konya/Türkiye

Öğr. Gör. Güngör TOPLU

Selçuk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ABD, Konya/Türkiye

Article Type : Review Article / İnceleme Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.931>

Reference : Semiz, Y. & Toplu, G. (2018). “Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası”, International Social Sciences Studies Journal, 4(23): 4623-4646

ÖZ

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (1934) kapsamında kuruldu. Hammaddesi tamamen yurt içinde üretilen pamukları işlemek üzere kurulmasına karar verilen Fabrika, betonarme ve yığma karma inşaat tekniği ile Sovyetler Birliği'nde tasarlanmış ve yine aynı ülkeden alınan 8,5 Milyon Türk Liralık krediyle kurulması kararlaştırılmıştı. Türk- Sovyet (Rus) dostluğunun ilk önemli eseri olan ve SSCB'den gelen uzmanların rehberliğinde kurulmasına karar verilen fabrikanın temeli 20 Mayıs 1934'te dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından atıldı. İnşası 16,5 ayda tamamlanan fabrika 16 Eylül 1935'te Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve SSCB'den (Rusya) gelen misafir teknik heyetin katılımıyla hizmete açıldı. Halk tipi, ucuz pamuklu kumaş ve iplik üretmek için kurulan Sümerbank Kayseri Fabrikası, İşletme, Müdüriyet, Tamirhane ve Elektrik santrali gibi işletmeye yardımcı binalar, depolar ve sosyal tesislerin oluşturduğu 218.000 m²'si kapalı toplam 922.500'lik alana sahipti. Hizmette açıldığı yılda fabrikada iki bin beş yüz erkek, dört yüz kadın işçi ve 155 memur çalışıyordu. Fabrika ilk yılında yaklaşık 7600 ton pamuk işlemiş ve 23.628 kirmen (iğ) ile 5.750 ton iplik, 1.028 dokuma tezgâhı ile de 18 bin 364 metre kumaş üretmişti.

Türkiye'de sanayileşme hareketini başlatan ve devlet tarafından yapılmış ilk tesis olan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, yapıldığı dönem ve konumu itibarıyla, büyük bir devrimin eseridir. Yapılış amacı, ekonomik ve sosyal işlevi, Türkiye Cumhuriyeti'nin millileşme ve devlet desteği ile kalkınma çabalarıyla doğrudan ilgilidir. Bundan dolayı tesis, sadece Kayseri merkezli değil, o dönemde oluşturulmaya çalışılan “Modern Türkiye” hakkında da genel bir değerlendirme yapma fırsatı vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk- Sovyet (Rus) ilişkileri, I. Beş Yıllık Sanayi Planı, Dokuma Sanayi, Kayseri Kombinası, Ekonomi, Sümerbank

ABSTRACT

The Sumerbank Kayseri Fabric Factory was established within the scope of the First Five-Year Industrialization Plan (1934). The factory, which was decided to be constructed completely for the processing of domestically produced cotton, was designed with the reinforced concrete and load-bearing composite wall construction techniques in the Soviet Union and decided to be established with the loan of 8.5 Million Turkish Liras, which was borrowed from the same country. The foundation of the factory, which was the first important work of the Turkish-Soviet (Russian) friendship and decided to be established under the guidance of the experts from the USSR, was laid by Prime Minister İsmet İnönü on 20 May 1934. The factory was completed in 16.5 months and opened on 16 September 1935 with the participation of the Minister of Economy Celal Bayar and the guest technical delegation from the USSR (Russia). Sümerbank Kayseri Factory, which was established to produce popular type, cheap cotton fabric and yarn, had a total area of 922,500 m² of which a part of 218.000 m² was a closed area, which is composed of auxiliary buildings, warehouses and social facilities such as enterprise, Directory, Repair Shop and Power Plant. In the year of its opening, there were two thousand five hundred male, four hundred female workers and 155 civil servants working in the factory. The factory processed about 7600 tons of cotton and produced 23,628 spindles and 5,750 tons of yarn, 1,028 weaving looms and 18 thousand 364 meters of fabric.

Sümerbank Kayseri Fabric Factory, which initiated the industrialization movement in Turkey and was the first facility built by the state, is a work of a great revolution as its period of establishment and the location. Its construction objective and economic and social function are directly related to the attempts of the Turkish Republic to nationalize and develop with government support. Hence, the facility is not only based in Kayseri, also gives an opportunity to make a overall assessment about the 'Modern Turkey' that was attempted to be created in that period.

Keywords: Turkish-Soviet (Russian) Relations, First Five-Year Industry Plan, Textile Industry, Kayseri Combine, Economy, Sümerbank

1. GİRİŞ

Milli Mücadele'nin ardından 1930'a kadar, özel sektör ağırlıklı sanayileşme programı sağlanan her türlü desteğe rağmen genç Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğe güvenle bakmasını sağlayacak üretim kapasitesine ulaşamadı. Buna 1929 Dünya iktisadi buhranının olumsuzlukları da eklenince en kısa zamanda ekonomik dönüşüm hamlesini hedefleyen devlet yöneticileri yeni arayışlara yöneldi. Bu arayış sürecinde ilk etapta tasarruf hamlesi ve yerli üretimin ön plana çıkarılması için Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştu (Semiz 1996: 117-125). Cemiyet, kuruluşundan çok kısa bir süre sonra 1930 yılında Ankara'da *Milli Sanayi ve Numune Sergisi* ve *Sanayi Kongresi* düzenlemişti. 22 -23 Nisan 1930 tarihinde "*Gayemiz: Türkiye, Sanayi Türkiye Devleti gibi Yeni ve İleri Olmalıdır*" şiarı ile Ankara'da toplanan Sanayi Kongresi, Sanayimizin "milli" ve "çağdaş" gereklere uygun gelişmesini sağlayacak yeni yolları aramak meselesini temel görev olarak belirlemişti. *Mensucat, Gıda, Deri, Orman, Taş-Toprak ve Cam, Kimya, Maden İhracı ve Maden Mamulâtı* başlıklı sekiz ana sektör temelinde çalışmalarını sürdüren Kongre'de, hazırlanan raporlar, sanayi konusunda *neyimiz var? neyimiz yok?* Sorularını da netleştirecek bir sanayi envanterinin çıkartılmasına da yardımcı olmuştu (Semiz 1996: 117-125)¹. Ayrıca bizzat İktisat Vekilinin Başkanlığında kurulan komisyonun başlattığı çalışmalar sonradan bütünüyle İktisat Vekâleti tarafından üstlenilerek "İktisadi Vaziyetimize Dair Raporun meydana gelmesini sağladı (Semiz 1996: 117; Cumhuriyet, 8 Ocak 1930). Bu çalışmada daha çok pamuklu ve yünlü dokuma, kâğıt ve karton, demir-çelik sektörleri üzerinde duruluyordu. Yapılan araştırmalardan sonra özel sektöre dayalı kalkınma politikası ile kısa zamanda ülkenin kalkındırılmasının mümkün olmadığı kanaatine varılmıştı. Bu durum 10- 18 Mayıs 1931 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası Kurultayı'na da yansdı². Kurultayda yapılan görüşmelerden sonra Devletçilik³, iktisadi kalkınmanın temel ilkesi olarak benimsenip parti programına dâhil edilmişti (İnönü 1933: 3-6). Devletçilik konusunda farklı yorumlar ve bakış açıları gündeme gelmesine karşılık özellikle sanayi alanında yapılacak yatırımların belli bir plan çerçevesinde yapılması konusunda fikir birliği sağlanmıştı (Tokin Aralık 1931). Sanayileşmenin belli bir plan çerçevesinde yürütülmesi için çalışmalar başlatıldı. Çalışmalar Ağustos 1932'de Orlof başkanlığındaki Rus bilim heyetinin gelişi ile hızlandı (Keser 1993: 96). Ancak Devlet sadece Rusların hazırlayacağı rapora bağımlı kalmak niyetinde değildi. Mustafa Şeref Beyin yerine 9 Eylül 1932'de İktisat Vekilliği görevini üstlenen Celal Bayar yaptığı bir açıklamada "*...memleketin iktisadi bünyesini tetkik ettirmek üzere meşhur iktisatçılardan birkaç ecnebi mütehassıs getirmeye karar vermiştir. Bu mütehassıslar heyeti memleketimizin iktisadiyatının inkişaf ve terakkisi için alınması gereken tedbirler hakkında ilmi ve ameli bir rapor verecekler ve vekâlet bu rapora göre hareket edecektir*" demişti (Tekeli- İlkin 1982: 172)⁴. Bu doğrultuda 1933 yılının ilk aylarında Türkiye'nin Washington sefiri Ahmet Muhtar Bey, ABD Dışişleri Bakanlığı yardımcısıyla Türkiye'nin İktisadi bir tetkikini yapmak üzere New York'ta faaliyet gösteren Hines, Rearick, Dorr, ve Hammond isimli bir firma ile bağlantı kurmuştu. Görüşmelerin ardından heyet, gelecek seneler zarfında milli iktisadiyatımızı genişletmek ve ilerletmek için takip edilecek programı hazırlamak için 18 Haziran 1933'te Türkiye'ye gelmişti (Cumhuriyet, 18-19 ve 20 Haziran 1933; İlkin 1981: 221- 232; Tekeli- İlkin 1982: 172)⁵.

Âli İktisat Meclisi de⁶ yurt içinde dikkat çekici raporlar hazırlanıyordu. 1933'te bir rapor hazırlandı. 5- 19 İkinci kanun 1933 tarihinde hazırlanan bu raporlarda, muhtelif dâhili ihtiyaçlar ve harcamalar ve bu ihtiyaçları karşılayacak sanayinin⁷ ve madenciliğimizin (Âli İktisat Meclisi Raporları-1933) memleketimizde

¹ - Kongreye sunulan Kararlar, Raporlar ve Zabıtlar için bak. (1930 Sanayi Kongresi: 1930).

² - Bak. (Cumhuriyet Halk Fırkası 1931: 29- 30).

³ - Kalkınmada Devletçilik modelinin benimseneceğinin ilk işaretini Başbakan İsmet İnönü 30 Ağustos 1930'da Sivas'ta yaptığı konuşmada dile getirmişti. Bak. (Uysal 1934: 1702- 1703; Günçe 1967: 11- 12).

⁴ - ABD heyetinin Türkiye'de çalışmaya başladığı dönemde Başbakan İsmet İnönü'nün Ankara Hukuk Fakültesi diploma töreninde yaptığı konuşmada "*Sizin gibi arkadaşlarımızın yapmaya mecbur olduğu mesuliyetli işler pek çoktur. Bir de bunların hepsi artık vesaiti belli olmuş, istikameti belli olmuş işlerdir ve en nihayet bu memleketin vesaiti ile yapılacak olan şeylerdir. Hiçbir zaman size hayal tavsiye etmem. Bu memleketin en mühim işlerini bu memleket çocuğu olmaksızın hariçten gelecek adamlar, getirecekleri vasıtalarla öyle görecektir ki mükemmel iş olacaktır*" diyerek heyetin nasıl proje sunarsa sunsun biz yine de kendi programımızı uygulayacağız mesajını vermişti (İnönü 2003: 28- 29).

⁵ - Heyetin sunduğu rapor "*Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki*", başlığı ile Ankara'da 1936 yılında yayımlanmıştır.

⁶ - Âli İktisat Meclisi'nin bir örneği 1927 tarih ve 1170 sayılı kanunla ülkemizde oluşturulmuş; 1935 yılında 2735 sayılı bütçe kanununun 25. Maddesiyle de yürürlükten kaldırılmıştır (Boratav 2006: 132).

⁷ - Detaylı bilgi için bak. (Âli İktisat Meclisi Raporları-1933).

tesisi ve gelişim kabiliyetleri her cepheden tetkik edilmesi gerektiği ifade edilerek nelerin yapılması gerektiği sıralanmıştır⁸. Bu çerçevede Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında hazırlandı⁹. İktisat Vekili Celal Bayar, 7 Ocak 1934'te Planlama ile ilgili yaptığı açıklamada ülke genelinde sanayileşme hamlesini başlatmak için yeni fabrikaların kurulması için bir program hazırlandığını dile getirmişti. Hazırladıkları programla memleketimizi sadece ham maddeler üreten bir ülke olmaktan çıkararak savaşta ve barışta ihtiyaç duyacağımız sanayi ürünlerini üretmeyi planladıklarını, ayrıca dışarıya satamadığımız fakat hammaddesi yurt içinde bulunan ürünleri de işleyerek kıymetlendirmek gibi bir hedeflerinin olduğunu belirtmişti (Sevgen 1961: 52)¹⁰. Yerli ve yabancı basına yapılan açıklamada da neden planlı döneme geçilmek zorunda kalındığı açıklanırken iki temel konu üzerinde duruldu. Bunlardan birincisi yerli hammadde kaynakları için sürekli bir pazar oluşturmak, ikincisinin de ülke savunmasını güçlendirmek olarak açıklandı (Ekim Devrimi Sonrası, Hasanoğlu (TY): 212). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1960'lı yıllardan beri hazırlanmakta olan geniş kapsamlı bir kalkınma planı olmaktan ziyade kısa süre içinde hammaddesi Türkiye'de olan veya kolaylıkla temin edilebilecek olan ve acil ihtiyaç duyulan alanlarda ne çeşit yatırımların yapılacağı ve bu yatırımlarla ilgili ekonomik hesaplamaları kapsayan bir program niteliğindedir (Semiz 2002: 715). Bu itibarla doğrudan tarım hizmetleri ve savunma sanayi ile ilgili yatırımlardan ziyade dokuma¹¹, maden¹², selüloz¹³, seramik¹⁴ ve kimya¹⁵ sanayii ön plana çıkarılmıştır (Semiz 2002: 715). Sanayi işletmelerinin yapımı doğrudan, yönetme ve işletme görevi Sümerbank'a verildi. Ziraat Bankası ve İş Bankası da Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının gerçekleşmesinde katkıda bulunacaklardı (CBA, A. III/10-a 1, D. 42-A, F. 5-171; Ekim Devrimi Sonrası: 212). Bu itibarla 5 Ağustos 1934 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından uygulaması kabul edilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde kurulacak olan fabrikalar için Sümerbank sermayesine 42 milyon lira ilave edilmişti (CBA, A. III/10- a 1, D 42, F. 6- 268.)¹⁶. Bu paranın % 50'si tekstil sanayine, % 23'u metalürjiye, % 11'i selüloz - kâğıt, % 8'i kimya ve % 5'i cam ve porselen sanayine geri kalanı ise personel eğitimine ayrılmıştı (İnan 1972: 142-143; Ekim Devrimi Sonrası: 212).

Bu çalışmada Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde Sümerbank tarafından kurulan ve Türk Tekstil sanayiinde önemli bir yere sahip olan Kayseri Bez Fabrikası değerlendirilecektir.

2. KAYSERİ MENSUCAT FABRİKALARININ KURULUŞUNA GİDEN YOL

Bu dönemde devlet kanuni düzenlemelerin yanında işletmeci ve tekeli olarak da girişimlerde bulunulmasına karar verildi (Bayar 1937: 1- 4; Ülken 1981: 30). Bu amaçla ilk etapta 19 Nisan 1925 yılında kendisine devredilen devlet fabrikalarını, özel sektöre devredilinceye kadar işletmek ve sanayi alanındaki yatırımları finanse etmek için kurulmuş olan "*Sanayi ve Maadin Bankası*" 1932'de tasfiye edilerek, bankacılık görevi 07 Temmuz 1932 tarih ve 2064 sayılı kanunla Sanayi Kredi Bankası'na.; işletmecilik görevi de 03 Temmuz 1932 tarih ve 2058 sayılı kanunla Devlet Sanayi Ofisi'ne verilmişti. Ancak bu kuruluşların faaliyetleri de uzun sürmemişti. Yerlerine 03 Haziran 1933 tarihinde 2262 sayılı kanunla özel yasalara göre kurulacak fabrikalar dışındaki devlete ait bütün sınai kurumlarının etüt etmek ve projelerini hazırlayarak kurmak ve yönetmek; Sınai kurumlarına kredi vermek ve tüm banka işlemlerini yapmak; kurulması ya da genişlemesi için iktisaden yararlı sınai işlere sermayesinin yettiği oranda iştirak ve yardım etmek vb. görevlerle yetkilendirilen Sümerbank kurulmuştu (TBMM ZC (16) 03. 06. 1933: 18– 22; CBA, A. 3/10-a-1, D. 42-a, F. 5-171)¹⁷. Ayrıca 28 Mayıs 1927 Tarih ve 1055 Sayılı Teşvik-i Sanayi Kanununda bazı değişiklikler yapılmıştı. Örneğin üçüncü maddesinde kanunun ilanından sonra kurulacak sanayi kuruluşlarına İktisat Vekâleti tarafından "*üretim teşviki sanayi muafiyet ruhsatnamesinin*" verilebilmesi için "*memleketin ihtiyaçlarına göre o şubede fazla üretim bulunmaması.; bu kuruluşların memlekette yetişen ve keyfiyetçe hariçten getirileceklerle aynı nitelikte bulunan ham veya yarı mamul maddelerin sürümüne ve inkişafına mani olmaması ve ham maddeleri kısmen veya tamamen hariçten gelecek sanayinin memlekette bırakacakları işçilik ve sair faydelerin muafiyet vermek sureti ile himayeye değer ehemmiyette bulunması*" şartı getirilmiştir (TBMM ZC, (16) 03. 06. 1933: 15–17). Yapılan bu düzenlemelerin ardından devlet öncülüğünde belirli bir

⁸ 20 sayfaadan oluşan sanayileşme ile ilgili raporun genelinde sanayinin gelişmesi, finansmanı ve eğitimi ile ilgili dikkat çekici bilgilere yer verilmektedir. Aynı şekilde Meclisin, *Madenlerimizden En İyi Surette İstifade Şekli Nedir?* Başlığını taşıyan ve toplam 16 sayfaadan oluşan raporun 8 - 11. Sayfalarında da madenlerimizden en iyi şekilde nasıl faydalanılması gerektiği sıralanmıştır (Ali İktisat Meclisi Raporları-1933: 6– 7).

⁹ I. Beş Yıllık Sanayi Planı için bak. (Hüsrev 1934: 19– 23; İnan 1972; İlkin 1981; İlkin 1982: 179– 201).

¹⁰ İktisat Vekili Celal Bayar 12 Ocak 1934'te de Planın ana hatlarını basına açıklamıştı (Sevgen 1961: 52-54).

¹¹ Kendir, Kamgram (merinos), süngercilik, dokuma,

¹² Demir, bakır, kükürt, sömük,

¹³ Kâğıt, suni ipek, kaolin,

¹⁴ Porselen, cam ve şişe, çimento,

¹⁵ Klor ve süt kostik süper fosfat, gülyağı, Hamza kibrit, zaç yağı (sülfürik asit)

¹⁶ 5 Ağustos 1934 tarihli Sümerbank sermayesine (42.000.000) Lira İlavesine Dair Kanun.

¹⁷ Sümerbank ilk bakışta Sanayi ve Maadin Bankası'nın yerine kurulduğu izlenimini verse de daha geniş bir yetkiye sahiptir. Farklılıklar için bak. (Asım 5-12 Temmuz 1933; Kuruç 1993: 66-69 ve 454-462)

planlama çerçevesi içinde sanayileşmenin başlatılması fikri benimsendi.15.05.1933 tarihi meclis görüşmelerinde “28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 numaralı teşviki sanayi kanununa müzeyyel Kanun’un” görüşülmesinin yapıldığı sırasında ülkenin ayrıntılı sanayi programına ihtiyaç olduğu dile getirilmişti. Ülkenin kalkındırılması için bir planın hazırlanması gerektiği üzerinde durulmuş, ülkenin desteklediği ve tesis etmesi gerektiği sanatların ne olduğu, korunma derecelerinin ne derece olacağı belirtilmesi gerektiği talep edilmişti.Bunlar tespit edilmeden sanayinin yükselemeyeceği ifade edilmişti.Verilen çeşitli örnekler arasında Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey’in dile getirdiği “*Memleketimizde tiftik ipliği yapan fabrika yoktur*” ifadesinin ardından yapılacak beş yıllık kalkınma planına iplik fabrikalarının da dâhil edilmesi talebine karşılık İktisat Vekili Celal Bayar’ın verdiği cevap konumuz açısından önem taşımaktadır. Bayar yurttan yünlü ve pamuklu sanayisi için yeteri kadar hammaddenin bulunduğunu fakat memleketimizde iplik yapacak kadar sanayi tesisi kuruluncaya kadar ipliğin dışarıdan geleceğini ifade ettikten sonra pamuk sanayisinin de ülkede nasıl yükseleceğine yönelik bir harita çizilmesi gerektiği belirtilmişti (TBMM ZC, (15) 15.05.1933: 80- 81). Bu kapsamda 18.05.1933 tarihinde, İktisat Vekâleti ilk olarak sanayi sınıflandırılmasının yapılması ardından bu sınıflandırılan sanayinin nerede nasıl kurulacağına dair ön çalışma yapılması gerektiğini düşünmüştür (TBMM ZC(15)18.05.1933: 163). Sanayi fabrikaları ile alakalı çalışmalar Ruslarla yapılmış, Moskova’ya da bunun için bir heyet gönderilmiştir. Bu çalışmalara ek olarak vekâlet, sanayi programının geç düşünüldüğü, milli bir sanayinin kurulmasının acilen gerektiği, bunun korunması ve güçlendirilmesi için kanunlar yaptığını belirtmiştir (TBMM ZC(15) 18.05.1933: 171) .

Devlet, buhran karşısında sadece yurt içinde araştırma yapmak ve önlem almakla yetinmemiş yurt dışında olup bitenleri de yakından izlenmeye başlanmıştı¹⁸. Dünya İktisadi Burhanından neredeyse hiç etkilenmemiş ve bir anlamda buhrandan daha da güçlü çıkmış olan Sovyetler Birliği’nin (Rusya) uyguladığı planlama modeli üzerinde durulmuş ve Rusya ile yapılabilecek işbirliği konusunda araştırmalara başlanmıştır. Bu doğrultuda 1930 yılı sonlarında Hariciye Vekili Tefik Rüştü Aras.; (İlkin 2004: 205; Kolesnikov 2010: 67)25 Nisan- 10 Mayıs 1932’de de Sovyet Hükümetinin daveti üzerine Başbakan İsmet İnönü, Hariciye Vekili Tefik Rüştü Aras Rusya’yı ziyaret etti (İnönü’nün Hatıraları 2009: 243– 252).Bu seyahate bazı gazeteciler, sanayiciler, iş adamları ve fabrikatörler de katılmıştı¹⁹. Türk heyetinin Rusya siyasi görüşmelerin yanında oradaki ekonomik yapılanma ve gelişmeleri yakından inceledi. Bu ziyaret sırasında İnönü’nün en çok merak ettiğini belirttiği konulardan birisi “*planlamayı*” nasıl tatbik ediyorlar ve planın parasını nereden buluyorlar konusuydu. Bu sonunun cevabı için planlama dairesi ziyaret edilerek işlevi hakkında bilgi alındı (İnönü 2009: 250). Planın Türkiye’de uygulanabilirliğinin incelenmesi için Rusya’dan bir bilin heyetinin davet edilmesi konusunda anlaşmaya varıldı (İnönü: 251– 252).Ardından iki devlet arasında siyasi ve iktisadi görüşmeler yapıldı. 8 Mayıs 1932’de yayımlanan ortak bildiride iki ülke arasında politik konulardaki yakın işbirliği vurgulandıktan sonra yeni konunun ekonomik işbirliği olduğu belirtilmişti. Bu işbirliği çerçevesinde Sovyetler Birliği’nin (Rusya) sanayi maddeleri ve makine ithali için Türkiye’ye yirmi yılda geri ödemeli Sekiz (8) Milyon Dolarlık bir kredi açması hakkında mutabakata varıldığı ifade edilmişti(İnönü 2009: 46 ve 247-250; Vakıf 8 Mayıs 1932; Akşam 11 Mayıs 1932)²⁰.Görüşmeleri tamamlanmasının ardından seyahate katılanları geri dönerkentekstil uzmanları olan Şerif Onay ile Kamil İbrahimBey’ler Rusya’da kalarak oradaki inşaat yerleri, sanayi enstitüleri, tekstil ve tezgâh yapım ve onarımfabrikaları başta olmak üzere 70’in üzerinde müesseseyi ziyaret etmişler ve gözlemlerde bulunmuşlardı. Bu gözlemlerinin sonucunda Türk uzmanlar, Sovyetler Birliğinin (Rusya’nın) ağır sanayisinin olağanüstü hızla, tekstil sanayisinin de son teknolojik gelişmelere uygun bir şekilde işletildiğini tespit etmişlerdi. Ayrıca uzmanlar, hazırladıkları raporda Türk tekstil sanayisinin ihtiyaç duyduğu donatımın yüzde 90’nin Sovyetler Birliği’nden tedarik edilebileceğini de belirtmişlerdi (Kolesnikov 2010: 68).

¹⁸- Aynı dönemde basında da farklı ülkelerin modelleri ve arayışlarına dair yazılar yer almaktadır. Bak. (Hâkimiyeti Milliye 25 Ekim 1931).

¹⁹- İnönü ve Aras’ın 15 gün sürecek seyahatleri 25 Nisan 1932’de başlamış (Akşam 25 Nisan 1932; Cumhuriyet 25 Nisan 1932; Hâkimiyeti Milliye 25 Nisan 1932) ve 10 Mayıs’a kadar sürmüştü. (Vakit 10 ve 11 Mayıs 1932). Gezi ile ilgili Vakit gazetesi başyazarı Hakkı Tarık (Us), gazetesinde geniş bilgi vermişti.

²⁰-Ayrıca bak. (Günce 1967: 6; Gönlübol- Sar 1968: 102; Glasneck 1976: 276– 277; Bilge 1992: 107– 108; Ertan 2011: 217– 219). Türkiye’ye kredinin verilmesi hakkındaki protokol ise 21 Ocak 1934 tarihinde imzalanmıştı. Akşam22 Kânunusani (Ocak) 1934). Protokol kredinin, araba ve iki tekstil fabrikasının kurulması için ihtiyaç duyulan teçhizatların verilmesini öngörmüştü. Ruslar ayrıca fabrikaların projesini yapma, müesseseleri inşa etme ve teçhizatları kurma gibi işlemleri de üstlenmişti. 8 milyon dolar değerindeki kredi 20 yıllığına sıfır (0) faizle verilmişti. Protokolün hayata geçmesinden itibaren 4 yıl içerisinde makinelerin teslimatı öngörülmüyordu. Türk tarafı kredi ödemelerini yılda iki kez Londra, New York ve İstanbul borsalarındaki döviz kuruna uygun olarak Türk Lirası ile yapıyordu. Yardımın gerçekleşmesine dair protokol 21 İkinci kanun (Ocak) 1934’te Ankara’da imzalandı. Ankara’da imzalanan Protokolün tam metni TBMM ZC,Devre 4, C. 22, İçtima 3, 12 Mayıs 1934 tarihli oturum, s. 109 - 111.;131 numaralı matbua zaptın sonundadır; 13 Mart 1934 Tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer almaktadır. Anlaşmanın 1. Maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: “Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri İttihadı Hükümeti, Türkiye Hükümetine sanayinin kurulması ihtiyaçları muhtelif nevide makine teçhizatını kredi ile vermeğe ve projeler tanzimini, makinelerin kurulmasını ve tesisat için ve diğer bütün teknik iş müşareketini deruhte etmeğe muvafakat eyler. Yukarıda yazılı işlerin ücretlerini ihtiva eden ve 11. Maddede gösterilen masrafları ihtiva etmeyen bu kredi Doların Amerika’da kabul edilen altın miktarına göre ceman 8 milyon altın Amerikan Dolarına balığ olur” denmekteydi (Cumhuriyet 13 Mart 1934). Sovyetlerden alınan bu kredi BBYS’ nin uygulanması için kullanılan toplam miktarın yaklaşık 1/3’ünü oluşturmuştur (Kolesnikov 2010: 69).

Tekstil Fabrikaları'nın inşaatı ve Türkiye'ye kredinin verilmesi konusundaki anlaşmanın hazırlanması için 12 Ağustos 1932'de Türkiye'ye başta tekstilciler olmak üzere Sovyet uzmanlar gelmiştir (Hâkimiyeti Milliye 6 Ağustos 1932; Cumhuriyet 13 Ağustos 1932; Tekeli- İlkin 1982: 158– 164). Heyetin başında Gosproyektstroyşirketlerinin müdürü, ekonomi uzmanı Profesör Orlof (İktisatçı) vardı²¹. Orlof, Türk ve Rus uzmanların bulunduğu bir heyetle birlikte Türkiye'de sanayi tesislerinin kurulması düşünülen yerleri gezdi²². Bu gezinin ardından bir kısmını Kayseri'deki gezisi sırasında hazırladığı raporunu 22 Eylül 1933'de Türk tarafına sundu²³. Raporun en önemli bölümü "*Pamuklu Sanayine*" ayrılmıştır. Raporun tamamlanmasının ardından Sovyet heyetinin başkanı Prof. Orlof şu açıklamayı yaptı: "*Hükümetçe üç fabrika yapılacaktır. Biri Kayseri, diğeri Nazilli'de olacaktır. Üçüncüsünün nerede olacağı henüz belli değildir. Bu hususta bilâhare karar verilecektir*". Bu fabrikalar üç cins pamuk kumaş yapacaklarını belirtti (Kuruç 1993: 63).

Hazırlanan raporun kabul edilmesinin ardından Orlof, 28 Eylül 1932 tarihinde İktisat Vekilliğine gönderdiği mektubunda da Türk uzmanlarla birlikte hazırladıkları tekstil endüstrinin kurulmasıyla ilgili raporun onaylanmış olması ve bu kombinaların geliştirilmesinde görevlendirilmiş olmasından dolayı teşekkür etmişti. Mektubunda ayrıca kombinaların vaktinde tamamlanabilmesi için bazı tavsiyelerde bulunmuş ve ekibin bir kısmı ile 6 Ekim 1932'de Türkiye'den ayrılmıştı (İlkin 2004:222– 223). Geride kalan kalan Rus heyeti ise çalışmalarını sürdürmüş ve raporlarını tamamlamışlardı.

Sunulan raporun ardında İktisat vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey, Rus heyeti ve Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Suriçilebir toplantı yaparak raporu değerlendirdiler. Bu toplantıda Kayseri ve Nazilli'de kurulacak olan mensucat fabrikalarının kararı ile işbirliğinin detayları görüşüldü (Hâkimiyeti Milliye 25 Eylül 1932; Cumhuriyet, 28– 30 Eylül ve 2- 7 Ekim 1932; Tekeli- İlkin 1982: 164– 170). Rus heyetinin raporunda tekstil alanında ithalatı büyük ölçüde azaltabilmek için "*onar saatten iki sefer çalışmak şartıyla cem 'an (yekûn) 170 bin iğli ve 4 bin dokuma tezgâhlı ve iplik dokuma ıslah şubelerinde mürekkep üç adet kombina inşa etmek*" gerektiği belirtilmişti (İlkin 2004: 223).

3. KAYSERİ BEZ FABRİKASI

Osmanlı Devleti, tekstil alanındaki üretimini tarihi boyunca ön planda tutmuştu. Devlet askerin yünlü giyecek (çuha veya çuka) ihtiyacını başlangıçta yerli ve küçük üreticilerden karşılamış, bunun yetersiz kalması üzerine gerekli yünlü ihtiyacı ithal ederek temin etme yoluna gitmiş, fakat yüksek maliyetten dolayı üretimin ülke dâhilinde kurulacak tesislerle karşılanması kararını almıştı. Önemli bir kısmı Tanzimat'ın ilanından sonra yabancı uzmanların desteği ile kurulan bu fabrikaların çok azı Cumhuriyet dönemine ulaşmıştı. Bunların arasında İstanbul'da faaliyet gösteren Feshane, Hereke, Bakırköy dokuma fabrikaları ve daha küçük ölçekte üretim yapan ve Cumhuriyet döneminde Ziraat Bankasına devredilmiş olan Adana Bez Fabrikası (İnalçık 2008: 149- 150) zikredilebilir (50 Yılda Türk Sanayii 1973: 145). Bunlara Cumhuriyetin ilanından sonra 1924'te 175 bin lira sermaye ile kurulan ve 1927 yılında Teşvik-i Sanayi kanunundan faydalanarak hizmete giren Kayseri Bünyan Dokuma Fabrikası ilave olmuştu²⁴. Ancak mevcut fabrikalar ülkenin ihtiyaçlarına cevap vermiyordu. Bu itibarla ülkenin tekstil alanında dışa bağımlılığının önüne geçmek için yeni tesislerin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştu.

3.1. Kayseri Bez Fabrikasının Yer Tespiti

Mensucat fabrikasının Kayseri'de kurulması için yer tespiti yapılırken iktisadi sebepler kadar stratejik faktörler de göz önünde bulundurulmuştur. Bunların belli başlı olanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

²¹ - Sovyetler Proje Tröstü Müdürü Prof. Orlov'un başkanlığını yaptığı heyette: İktisat Enstitüsü Müdürü Kavalofski (İktisatçı, Kızıl Profesörler Enstitüsü Öğretim Üyesi). Manzurin, (Pamuk Kumaşları Mühassısı Mühendis). Klagolin, (Kumaş Boyacı Mühassısı Kimyager). Samgin, (Fabrikalar Su Tesisatı Mühassısı ve Mimari Enstitüsü Müdürü). Trovenski, (Hidroelektrik İstasyonları Mühassısı Maden Mühendisi), Prof. Volinski, (Enerji Mühassısı) ve Nikolayev (Mimar Enstitüsü Müdürü) bulunuyordu. (İlkin 2004: 218– 219; Cumhuriyet 13 Ağustos 1932; Vandov 2014: 233).

²² - Gezi, dönemin basını tarafından dikkatle izlendi. Bak: (Akşam 19-23 Ağustos, 7- 10- 12- 14-18 Eylül 1932; Cumhuriyet 14-18– 20- 23– 28 Ağustos, 6- 10- 2– 15- 19- 20- 30 Eylül 1932; Vakıf 18- 19- 28- 29- 30 Eylül 1932).

²³ - Rus bilim adamı Orlof başkanlığındaki heyetin sunduğu rapor Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının temel ilkelerini de taşıyordu. BBYSYP Hükümetin bu plan üzerinde yaptığı bazı incelemeler ve ufak tefek değişikliklerden sonra 17 Nisan 1934'te yürürlüğe girmişti (Tokgöz 2001: 30).

²⁴ - Kayseri Bünyan Fabrikası, özellikle Kayseri ve çevresinin halı işiyle uğraşanlarına yün ipliği sağlamak üzere "*Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi*" adı ile eski un değirmenlerinin bulunduğu yerde 1924'te kurulmuştu. Yılda 120.000 kg halı ipliği büken fabrika, birkaç yıl faaliyet gösterdikten sonra ipliklerinin yağlı ve biraz da yanık olması nedeniyle mamulleri piyasada tutunamadığı için 1930'dakapan a aşamasına gelmiş, alınan yeni makineler ile 1932'de yeniden üretime başlamış ve 1934'te Sümerbank'a devredilmişti. (Türk Ansiklopedisi 1958: 24; Kayseri Ansiklopedisi C. 1 2015: 273– 274). Kurucuları İktisat (Ticaret) Vekâleti, Taşçı zade Mehmet, Ömer Çalık Ağa zade Rıfat, Çifteli zade Ömer, Hasan Ağa zade Şaban ve Rıfat Beylerdir. Hisse senetleri nama muharrer ve Türklere münhasır olup 35 bin adettir. Temettü tevziinin (Kar dağıtımı) öncelikle sermayeye ilave olarak % 5, ihtiyat akçesine % 10 ayrılmıştır. Geri kalanından % 10 idare meclisine, % 10 Müdüre; % 10'u memleketin umumi iktisadına harcanmak üzere İktisat Vekâleti emrine verilmiştir. Geri kalan miktarın hissedarlara ikinci temettü hissesi olarak verilmesine karar verilmiştir (Tahsin- Saka 1930: 380– 381).

1. Fabrika askeri gerekçelerden dolayı sahillere yakın değil, yurdun iç kısımlarında kurulması uygun görülmüştür²⁵. Fabrikanın kuruluşu için çalışmalar yapan Türk ve Rus heyeti güvenlik konusunu ön planda tuttıkları için mensucat fabrikalarının kurulacağı yerleri seçerken Kayseri, Konya, Eskişehir, Nazilli, Malatya gibi vilayetleri ön plana çıkarmışlardır.
2. Kayseri’de halıcılık önemli el sanatları içerisinde yer alıyordu. Halıcılık sahasında çalışmakta olan kimselerin pamuk sanayi işçiliği için mükemmel bir kaynak teşkil edeceği düşünülmüştü. Mahallinde oldukça vasıflı işçi kitlesinin mevcudiyeti fabrikanın Kayseri’de kurulmasında etken olmuştur (Özekan 1942: 366).
3. Mensucat fabrikası için Kayseri’nin seçilmesinde demiryollarıyla yurdun çeşitli vilayetlerine ve bilhassa pamuk üretiminin yapıldığı bölgelere bağlı olması rolü de vardır²⁶. Ayrıca konumu itibarıyla, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz’e neredeyse eşit mesafelerde yer alması nedeniyle bu bölgelerin pamuklu dokuma ihtiyacının kısa sürede karşılanabileceği düşünülmüştü.
4. Yaz ve kış aylarındaki rutubet ve ısı derecelerindeki farklar. Rus uzmanlar tarafından Kayseri’de güneş ışınlarının şiddeti ölçülmüş ve güneş ışınlarının sadece iki gün ve beş, on dakika süreyle üretim yapılan alanı doğrudan etkilediği tespit edilmiştir²⁷.
5. Deprem bölgesinden uzak olması. Bölgenin deprem tehdidi Rus bilim insanları tarafından ‘‘Leningrad Observatoire’ı’’ kayıtlarına göre incelenmiş ve fabrika, muhtemel yer sarsıntılarına dayanıklı olacak şekilde hesaplanarak inşa edilmesine karar verilmiştir.
6. Su mensucat fabrikaları için son derece önemli bir konudur. Fabrikanın kurulacağı yerde suların çok kireçli olduğu, elverişli suya ulaşabilmek için artezyen kuyularında oldukça derinlere inmek zorunda kalınacağı anlaşıldığından, yakınlardaki Karpuzatan suyundan faydalanılmasına karar verilmiştir (Tekeli – İlkin 1982: 183– 186; Özekan 1942: 367).
7. Fabrika için enerji kaynağı şehrin ve şehirdeki diğer sanayi kuruluşlarının de enerji kaynağını oluşturan Bünyan hidroelektrik santralinden karşılanması düşünülmüştür. Bu itibarla 1600 Kv. Kuvvetinde olan santralin ilave bazı önlemlerle²⁸ gücünün 2.200 Kv. Kuvvetine çıkarılması planlanmıştı (Tekeli– İlkin 1982: 178– 179 ve 186– 188).
8. Fabrikanın inşaat malzemesi. İnşaat malzemesi olarak şehrin doğu tarafında Sivas’a doğru giden yolun 11. Kilometresinde bulunan şose ‘‘Tuf’’ taşlarının kullanılması düşünülmüştü. Bu taşlar Kayseri’de evlerin yapımında duvar taşı olarak kullanılmakta ve yöre halkı tarafından ‘‘Yunu’’ taşı olarak bilinmektedir. Taşın yüzeyi yontmaya müsaittir. Diğer yapı malzemesi olarak Kayseri yakınlarda demiryolu yapılırken kullanılan yanmış tuğladan bahsedilmiş ve ocaklardan birisinin yeniden faal hale getirilmesi planlanmıştı. İzolasyon malzemesi olarak ise Kayseri çevresinde çok miktarda yetişen ve hasır imalatı için kullanılan sazlar düşünülmüştü (Tekeli– İlkin 1982: 188– 189).

3.2. Fabrikanın Temelinin Atılması

Rus bilim heyetinin Türkiye’de yaptığı incelemeler ve hazırlanan rapordan sonra Kayseri Dokuma Fabrikası’nın projesini hazırlanmasına karar verildi. Projeyi hazırlamak, makinalarını temin etmek ve bunların montaj ve işletimini sağlamak görevi Sovyet Birliği’nin Sanayi Bakanlığı bünyesinde kurulan Türkstroy (Türk İnşaat) özel Şirketi’ne verilmişti²⁹. Dokuma fabrikasının tasarımı ise yine aynı şirket adına görev yapan Sovyet Rus Mimar İvan Sergeevich Nikolaev tarafından yapılacaktı. Bu süreçte bir grup Türk uzman da Rusya’da bazı incelemelerde bulunacaktı. Bu amaçla Kayseri’de kurulacak fabrikanın müdürlüğüne atanmış olan Reşat Bey, Feshane müdürü Şevket Turgut³⁰, Sanayi Dairesi temsilcilerinden Kamil İbrahim Bey Kayseri Bez Fabrikasında görev alacak stajyerlerle birlikte Mart 1933’te Rusya’ya gittiler ve 8 Temmuz 1933 tarihine kadar Sovyetler Birliği’ndeki ilgili fabrikaları ziyaret edip gözlemlerde bulundular. Bu süreçte Türkstroy şirketi Müdürü Zolotarev, Kayseri fabrikasına ait projeyi, imal edilecek malların maliyet fiyatlarını, kullanılacak alet ve cihazların hesaplarını tamamlayarak proje taslağını 1 Haziran 1933’te Türk Sanayi Heyeti’ne teslim etmişti (Cumhuriyet 6 Haziran 1933). Projenin tesliminin ardından Türk Heyeti Başkanı Reşat Bey ile projeyi hazırlayan heyetin başında bulunan Türkstroy müdürü M. Zolostarev arasında Ruslar tarafından temin edilecek cihazların teslimi ve fabrikanın tesisi ile ilgili

²⁵ İsmet İnönü, Rus iktisatçı Orlof ile yaptığı görüşmede fabrikanın ülkenin iç kısımlarında kurulmasını istemişti (İnönü (2) 2009: 275– 276).

²⁶ Devlet Ankara - Sivas yolunu Konya- Adana hattına bağlayacak olan 170 km. uzunluğundaki Kayseri- Ulukışla yolunu Ağustos 1933’te bitirmeyi planlamıştı (Cumhuriyet 4 Haziran 1933).

²⁷ Bu tespitten güneş ışınlarının mensucat üretimi yapılan alanı doğrudan etkilemesinin iyi olmadığı anlaşılmaktadır.

²⁸ Bu önlemlerden ikisi dikkat çekicidir. Bunlardan ilki Bünyan’daki su kaynağının yakınındaki bataklığın ortadan kaldırılması, ikincisi de bu kaynaktan faydalanılarak yapılan sulamanın yeniden gözden geçirilerek ıslah edilmesidir (Tekeli– İlkin 1982: 178– 179).

²⁹ Türkstroy, Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB arasındaki ticari ilişkiler yürütmek üzere Rusya’da 1934’te kurulan teşkilata verilen isimdir.

³⁰ Yurda döndükten sonra Kayseri’de kurulacak fabrikanın müdürlüğüne getirildi (Cumhuriyet 16 Temmuz 1933).

detayları görüştüler. Görüşmelerin ardından M. Zolostarev, basına yaptığı açıklamada Kayseri’de kurulacak müesseselerin Türkiye’ye yılda 30 milyon metreden fazla mensucat temin edeceğini belirttiikten sonra sistemin sağlıklı işletilebilmesi için mensucat müesseselerinde teknik içleri görecekt bir miktar Türk işçi ve uzmanın yetiştirilmesi gerektiğini açıkladı (Cumhuriyet 6 Haziran 1933).Görüşme ve incelemelerin ardından Türk heyeti 9 Temmuz 1933’te Rusya’danayrılarakKayseri’de kurulacak fabrika ile ilgili projeyle birlikte yurda döndü (Cumhuriyet 10 Temmuz 1933; Vakit 10 Temmuz 1933; Kolesnikov 2010: 228– 229)³¹.

Projenin gelmesinin ardından Rusya’da hazırlanan projeyi incelemek üzere bir komisyon kurulmasına karar verildi. Rusya’dan gelen evrak bir sandık dolusu olduğu için bunların tasnifi on- on beş gün zaman almıştı. Projeyi getiren heyetin intibaları çok iyiydi. Deneme üretimi için Türkiye’den Rusya’ya götürülen pamuklarla yapılan mensucat örneklerinden olumlu sonuçlar alınmıştı (Cumhuriyet 16 Temmuz 1933).Ankara’da Rusya’dan gelen belgeler incelenirken bir kere daha Ziraat Vekili Kütahya Milletvekili Muhlis Erkmen ve Sümerbank Umum Müdürü Nurullah Esat (Sümer)Kayseri’ye giderek incelemelerde bulundu. Ardından, daha detaylı incelemeler yapmak üzere mühendislerden oluşan bir heyet Kayseri’ye gönderildi (Cumhuriyet 15 Ağustos 1933; Süreyya 9 Eylül 1933). O heyetin de olumlu rapor sunmasından sonra Türkiye’de Birinci Bey Yıllık Plan çerçevesinde sanayileşme hareketinde devlet tarafından yapılması öngörülen ilk tesis olanSümerbank Kayseri Bez Fabrikası (Bisbee 1951: 104) temelinin atılması için hiçbir engel kalmamıştı.Bu gelişmenin ardından Sümerbank Kayseri ve Nazilli’de kurulacak dokuma fabrikalarının proje ve hazırlık masraflarını karşılamak için Ağustos 1933’te yurtdışından gerekli malzeme alınmasına karar verdi (Cumhuriyet 15 Ağustos 1933).

Bu gelişmenin ardından İktisat Vekili Celal (Bayar) bir açıklama yaparak hava şartlarınınelverişli olması durumunda en kısa süre içinde Kayseri’de fabrikanın inşaatına başlanacağını ve önümüzdeki kıştan evvel makinelerinin kurulmasına başlanacağını duyurdu (Aydın Tarihi, İkinci kânun 1934: 4). Rus heyeti ile de yapılan görüşmeler sonucunda fabrikanın temelinin 20 Mayıs 1934’te atılmasına karar verildi. Başvekil İsmet İnönü, Kayseri Dokuma Fabrikası’nın temel atma töreni için Sümerbank’ın Ankara’daki genel merkezini ziyaret etti. Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat (Sümer)’e Banka’nın iktisat programını uygulamada gösterdiği çalışmalarından dolayı tebriklerini iletti ve Kayseri Dokuma Fabrikası’nın temel atma törenine katılacaklarını beyan etti (Cumhuriyet 4 Mayıs 1934). Fabrikanın temel atma töreni için 20 Mayıs 1934’te Başbakan İsmet İnönü, beraberlerinde Adliye, İktisat, Nafia ve Ziraat vekilleri, Kayseri Milletvekilleri, Sovyet Rus sanayi temsilcileri ve gazeteciler (Cumhuriyet, 20- 21 Mayıs 1934) ile birlikte Kayseri’ye geldi. Başvekil İsmet İnönü ve beraberindekileri istasyonda şehrin mülki ve idari amirleri ile kalabalık bir halk kitlesi karşıladı (Akşam 20 Mayıs 1934).

Temel atma töreninde ilk sözü Kayseri Milletvekili Reşit (Özsoy) Bey almıştı. Ardından Maarif Müdürü Hüsnü Bey konuşmuş, Öğretmen Zehra Hanım’ın okuduğu şiir ve Matbuat Müdürü Vedat Nedim (Tor) Bey’in yurt dışından çekilen kutlama telgraflarının okunmasından sonra söz sırası Başbakan İsmet İnönü’ye gelmişti (Akşam, 21 Mayıs 1934; Uyanış Servetifünün 31 Mayıs 1934: 4)

Başbakan İsmet İnönü,Türkiye’de sanayi hareketinin simgesi haline gelen Sümerbank Kayseri Dokuma Fabrikasınıntemel atma töreninde yaptığı konuşmada,10 seneden beri Türkiye’de sanayinin epeyce ilerlemiş olduğunu, fakat büyük endüstriyi memlekette kurmak için derli toplu bir program halinde faaliyete yeni başlamış olduğunu belirttikten sonra sözü dokuma sanayine getirmişti. Dokuma sanayimiz için alınan tedbirlerin hayata geçirilmesi ile memleketin dokuma ihtiyacının tamimiyle halledilmiş olacağını ifade etmişti. İnönü sözlerini şu şekilde sürdürmüştü: ‘*Dokuma sanayi bizim inkişafımız için büyük bir mevzudur. Her memleket az çok büyük sanayiye bundan başlamıştır, denilebilir. Fakat bizim dokuma sanayinde elde edeceğimiz neticeler dokumacılığa yarayan yerli maddeleri aynı zamanda yetiştiren zirai şeraite malik olduğumuz için iki misli istifade temin edecektir. Bu büyük mevzuda dokuma fabrikalarının tesisi işinde Sovyet sanayiyle teşriki mesai etmiş bulunuyoruz. Sovyetlerin bu fabrikaları kurmak için kendi memleketlerinde yapılan bir işten daha ziyade dikkatli ve temiz olduklarını görmek bizi cidden memnun ve mütehasşis etmektedir*’ (İnönü’nün Konuşma, Demeç... 2003: 77; Yeni Türk Mayıs 1934: 1443– 1444; Aydın Tarihi Mayıs 1934: 15- 18) dedikten sonra aynı yıl içinde BBYP programı çerçevesinde diğer fabrikaların da memleketin muhtelif yerlerinde temellerinin atılacağını ve bir yıl sonra bunların işletmeye açılacağını,fabrikanın tahminen beş milyon liraya mal olacağını; Fabrikada 33 bin iş ve bin küsur tezgâhbulunacağını, tahmine göre yılda takriben 25 bin balya kadar pamuk istihlâk edeceğini, 25 bin balya

³¹ Bir süre daha orada kalarak stajlarına devam edenler Cumhuriyet’in 10. Yıl dönümünün münasebetiyle Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e çektikleri telgrafta şu ifadelerle yer vermişlerdi.: ‘*Cumhuriyetimizin 10. Yıl dönümü mesut gününü bize yaşatan ve dost memlekette yurdumuzun büyük sanayi cephesinde pişdar (öncü) neferler olmak imkânını bahşeden Halaskar Gazimize derin tazim ve şükranlarımızı arz ederiz*’ (Cumhuriyet 6 Haziran 1933; CBA, A.VII-2-b, D.91, F. 1-25).

pamukistihlâki bu senelerde bu memleketin yetiştirdiği pamuk mevcudunun büyük bir kısmının Kayseri’de üretileceğini ve 1500 kişinin istihdam edileceğini belirtti (Akşam 21 Mayıs 1934; Cumhuriyet 21 Mayıs 1934).

İnönü, sözü yeniden temelini attıkları fabrikaya getirerek, Kayseri dokuma Fabrikası’nın Sümerbank’ın bünyesinde faaliyet göstereceğini, esasen bu fabrikaların sanayi programının tahakkuk ettirilmesinde milli bankaların önemli görevler üstlendiklerini ifade etti. Sümerbank’ın münhasıran memleketin endüstrisinin kuruluşu ile doğrudan ilgili olduğunu, İş Bankasının da geniş işgal mevzularının müsait olduğu nispette memleketin sanayileşmesi için bütün emeğini sarf edeceğini belirtti. Ayrıca ziraat bankası kendi sahasının müsait olduğu nispette memleketin endüstrisine katkı sağlamaya çalışılacağını ifade etti (İnönü’nün Konuşma, Demeç... 2003: s. 78; Ayın Tarihi Mayıs 1934: 15– 18).

İnönü konuşmasını, ‘‘Bugün Kayseri Dokuma Kombinasının temel atma merasimini yapmış oluyoruz. Ümit ederim ki istikbal büyük sanayi programının, büyük endüstri programının ilk eserinin kurulduğu bugünü memnuniyetle ve bu toplantımızı zevkle hatırlayacaktır. Kayserilileri böyle büyük milli terakkinin mühim bir abidesini bu kadar hararet ve muhabbetle kucakladıklarından bilhassa tebrik etmek isterim’’ diyerek tamamladı. Konuşmaların tamamlanmasının ardından temel atma törenine geçildi. İsmet İnönü, bakanlar ve Rus misafirlerden bir temsilci fabrikanın ilk harcını hep birlikte attılar (Ayın Tarihi Mayıs 1934: 15– 18; Cumhuriyet, 21 Mayıs 1934). Fabrika inşaatının en önemli bölümünü 232 m boyunda, 143 m genişliğinde ve 9.15 m yüksekliğinde olan asıl bina kısmı yani dokuma kısmı oluşturmaktaydı. Bu bölüme özel bir mimari üslup uygulanmıştı. Dokuma fabrikalarında yaşanan en önemli sorunlardan biri fabrikanın içine güneş ışığının doğrudan gelmemesiydi. Rusya’daki uzmanlar tarafından hazırlanan planda bu konu öncelikli olarak değerlendirilmişti. Yapılan çalışmalar sonucu fabrikaya pencereleri tamamıyla kuzeye bakacak şekilde olacak ‘‘şet’’ adı verilen bir çatı usulü uygulanacaktı. Bu kısmın inşasına temel çalışmalarının ardından dikilen beton ayaklar üzerine konulan beton direk kalıplarının yapılması ile başlandı.

Kayseri Dokuma Kombinası temelini atılmasından açılışına kadar olan süreçte herhangi bir aksamanın olmaması için ilgililer tarafından yakından izlendi. Mimarlığı İvan Sergeevich Nikolaev³², Mühahhitliği de Abdurrahman Naci Bey (Demirağ)³³ tarafından yapılan Fabrikanın inşaatı (Asiliskender, 2002: 66; Uz Temmuz- Ağustos 2017: 37- 45), 1935 yılı Haziran ayında büyük oranda tamamlanarak makinelerin yerleştirilmesi işlemine başlandı. Ancak 22 Nisan 1934 tarih ve 2394 sayılı muafiyet ruhsatnamesine haiz fabrika için Rusya’da Türkstroy idaresinden satın alınarak getirilmekte olan makine, alet ve edevatta Türkstroy idaresi tarafından düzenlenen faturalarda bazı eksiklikler görülmesi üzerine bazı zorluklar yaşanmış ve Teşviki Sanayi Kanununda ön görülen teşvik uygulanamamıştı. Bunun üzerine Gümrük ve İhharlar Vekilliklerinden yazılan 27 Temmuz 1935 tarihli yazıyla muafiyetten yararlanması öngörülen malzemeler için Sümerbank tarafından verilecek belge ile muafiyetin uygulanmasına karar verilerek gecikmenin önüne geçilmişti³⁴. Bu gelişmeler yaşanırken fabrikanın son durumunu yerinde görmek için İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey ve Sümerbank genel direktörü B. Nurullah Esat Sümer gelişmeleri yerinde görmek için Kayseri’ye geldiler (Ulus 24– 25 Haziran 1935; Zaman 26 Haziran 1935). Fabrikanın kurulduğu alanı denetleyerek işletmeye hazır hala gelen ve Rusya’dan getirilerek kurulan makinelerin bulunduğu alanı, depolama alanlarını, fabrikaya enerji sağlayacak olan elektrik santralini gezdiler. Fabrikanın işletme kapasitesi ile ilgili bilgileri aldıktan sonra Ankara’ya döndüler (Cumhuriyet 26 Haziran 1933: 3). İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey Ankara’ya döndükten sonra yaptığı açıklamada Kayseri’deki fabrikanın üç günden

³²- İvan Sergeyevich Nikolaev, 19 Temmuz 1901 Yılında Rusya’nın Voronezh şehrinde doğmuş, 1925 yılında Moskova Yüksek Teknik Okulundan mezun olmuştu. Sosyal tesisler ve spor alanlarından oluşan Öğrenci yurdu projesiyle ödül kazanmıştı. Sovyet Devrinin en başarılı genç mimarı olarak, Rusya dışında yine böyle sosyal tesis ve spor alanlarıyla donatılmış, her türlü ihtiyacını kendi sağlayabilecek şekilde yapılan fabrika (KOMBİNAT) projeleri yapmak için görevlendirilmişti. Moskova İnşaat Mühendisliği Fakültesinde ‘‘dekanlık’’ yapmıştı. Türkiye’de yapılacak tesislerin yerlerini belirlemek için ülkemize gelen meşhur ‘‘Orlof heyeti’’ içerisinde de yer almıştı. Nikolaev, 1979 yılında Moskova’da hayatını kaybetmişti. Önemli eserleri arasında 1928- 29 yıllarında İvanov- Kasimov- Pskov iplik fabrikaları; 1929- 31 yıllarında Ordzhonikidze Moskova Tekstil Endüstrisi Komünal evi (ödül kazandığı proje); 1934 -1935 Sümerbank Kayseri Tekstil Fabrikası ve Nazilli Basma Fabrikası.; 1950- 52 yıllarında Tiran (Arnavutluk) ve Harbin (Çin) Tekstil fabrika inşaatları bulunmaktadır.

³³- Mühürdarzade Abdurrahman Naci Bey (Demirağ) 1890 yılında Sivas’ın Divriği ilçesinde doğmuştur. İbtidâî ve rüşdî tahsilini Divriği’de, idadî tahsilini Beyrut’ta yaptıktan sonra 1321’ (1905) de Yüksek Mühendis Mektebine girdi ve 1330 (1914) da yüksek diplomasını aldı. 1914 Temmuz’unda ihtiyat zabıt namzedi olarak Harbiye Mektebi’ne dâhil oldu. Arıburnu Cephesi’nde mestur (kapalı) yollar ve siperler inşaatında çalıştı. 12 Ekim 1331 (1915) de Hicaz Demiryolu Mısır Şubesi Mühendis Muavinliğine tayin edildi. 1 Temmuz 1334 (1918)- 7 Aralık 1334 (1918) arasında Askerî Demiryolları Anadolu Şarkî Hududu Samsun- Sivas İnşaat Mühendisliğinde çalışarak 7 Aralık 1334’te (1918) iştirâ etti. 8 Aralık 1334’te (1918) Defteri Hâkânî Emaneti Heyeti Fenniye Mühendisi olarak göreve başladı. 3 Nisan 1335’te (1919) İstanbul Tapu Müdüriyeti Heyeti Fenniye Ser mühendisi, 29 Ocak 1339 (1923) da İstanbul Umuru Tasarrufiye Müdüriyeti Ser mühendisi oldu. Burada 2 Ağustos 1340 (1924)’a kadar çalışarak istifa etti. 26 Mart 1939 - 15 Ocak 1943 Sivas milletvekili olarak TBMM VI. ve VII. Dönem parlamentoda bulundu. Harp Madalyası sahibidir. Evli ve beş çocuk babasıdır. Fransızca ve Arapça bilen Abdurrahman Naci Bey 2 Temmuz 1944’te Ankara’da vefat etti ve İstanbul Zincirlikuyu mezarlığına defnedildi. (Türk Parlamento Tarihi 2001: 665- 666; Batmaz- Emiroğlu vd. 2006: 82).

³⁴- Fabrikaya gelecek malzemeler için Teşviki Sanayi Kanunundan öngörülen muafiyetin uygulanması için hazırlanan 1 Ağustos 1935 tarihli Başvekâlet karamamesi (BCA.030.18.01.02.57.64.11)

beri deneme üretimine başladığını açıkladı. Orta Anadolu'da yükselen bu büyük eserin bir kurtuluş anıtı olduğunu ve Türk endüstrileşme hareketinin başarısına başlı başına bir misal bulunduğunu söyledi. Bakan, Türkiye ve Rusya'nın işbirliğinin büyüklüğü ve önemini dile getirerek tarihin bu önemli eserinin ortaya çıkmasına vesile olanları kutlamak gerektiğini ifade etti (Cumhuriyet 26 Haziran 1935; Ulus, 26 Haziran 1935; Zaman, 26- 27 Haziran 1935). İki gün sonra gazetecilerle tekrar bir araya gelen İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, bu kez fabrikanın işletme kapasitesi ile ilgili bilgiler verdi. Fabrikanın 33 bin işçi ve 1082 mekanik dokuma tezgâhına sahip olduğunu, o zamana kadar Türkiye'de 10 bin işçi aşan dokuma fabrikasının bulunmadığını, fabrikanın bir yılda işleyeceği pamuk miktarının 5 milyon kilogram yani 25 bin balya olduğunu söyledi (Ulus 28 Haziran 1935).

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve beraberindekilerle birlikte fabrikayı gezen SahirÜzel, izlenimlerini şu şekilde nakletmektedir (Cumhuriyet 25 Haziran 1935): *'Henüz bir ay önce gelmiş gördüklerimi sütunlara yazmıştım. O gördüğüm yerler şimdi bambaşka. Yarıda kalan yapılar bitmiş, fabrikanın ana çizgileri ortaya çıkmıştır... Fabrika binasına girdim. Sıraya dizilmiş bir sürü makine kumanda bekliyor. Saatlerce gezdim, fakat burası bir iki günde gezilerek anlaşılacak gibi değil... Uzak değil, bir yıl önce üstünde tırmıkla sapanın fermanı okunan, öküzle mandanın ahır gübre kokusu duyulan şu toprakta bir yıl sonra kim derdi ki böyle betonarme bina yükselecek. Beş on çiftçinin alın teri dökerek az bir ürün için sapan kullandığı bu yerde şimdi 1.500 işçi 17 milyon için çalışacak... İşçi Türk kız ve kadınlarının çalıştıkları daire ne kadar gösterişli ve ne kadar titiz temizlenmiş. Boyundan yüksek tezgâhlar arasında küçücük yavrular bir saat önce okudukları derslerin tecrübesini görüyorlar. 'Elinin hamuru ile erkek işine karışmayı' gelin de burada görün. 10- 15'lik kızlardan 50'lik kadınlara kadar kalabalık bayanların o hamurlu ve kınalı elleriyle büyük demir makinelerin üstünde çalışmaları insana tatlı bir ürperti veriyor. Fabrika bu genç ve daimi kadroya gönül bağlamış... Fabrika bitmiş demektir. Temmuz ayı içinde Başbakanın geliş ve açılışına hazırlanıyor'*.

3.3. Fabrikanın Açılışı

Kayseri Dokuma Kombinasında deneme üretiminde yeterli sonuçların alınmasının ardından fabrikanın resmi açılışı için çalışmalara başlandı. Rusya ile irtibata geçilerek onlar katılımı için uygun olacak şekilde bir tarih tespit edilmesine karar verildi. Bu amaçla Ekonomi Bakanı Celal Bayar 15 Temmuz 1935'te Rusya'ya gitti (Cumhuriyet 15- 25 Temmuz 1935: 2). Bayar, orada bazı fabrikaları ve elektrik santralini gezdi. 26 Haziran 1935'de Moskova'ya Büyükelçi olarak atanmış olan Zekâi Apaydın'ın da hazır bulunduğu Türk heyeti, Dışişleri Bakanı ve Rus Ağır Endüstri ve Dış Tecim (ticaret) Halk Komiseri Rosengoltzile görüştü (Cumhuriyet 27- 28 Temmuz 1935). Rosengoltz, görüşmeden sonra yaptığı açıklamada iki ülke arasındaki ekonomik çalışmalardaki işbirliğinin ve Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin sanayileşmesine olan teknik yardımın daha ziyade artırılmasının önemi vurgulandı. Buna karşılık Celal Bayar da Sovyet - Türk dostluğunun sağlamlığını iki tarafın tamamıyla anlamış olduğunu önemle kaydettikten sonra *"Türkiye'nin sanayileşmesi alanındaki beraber çalışmanın ve Sovyetlerin dostane olarak yapmakta oldukları ilmi, teknik yardımın ve kredinin ileride de eksilmeyeceği ümidinde olduğunu belirtti* (Cumhuriyet 28 Temmuz 1935). Bu görüşmeler sırasında Kayseri'de kuruluşu tamamlanan fabrikanın açılışı da görüşüldü ve yaklaşık on altı ay gibi kısa bir sürede faaliyete hazır hale getirilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde *"kombina"³⁵* halindeki ilk pamuklu dokuma tesisi olan Kayseri Dokuma Fabrikası'nın açılış tarihi olarak 16 Eylül 1935 günü belirlendi.

Kayseri'deki fabrikanın açılışına katılacak Rus heyeti 14 Eylül 1935'te Çiçerin vapuru ile İstanbul'a geldi. Heyette Rusya Ağır Endüstri Halk Komiser Yardımcısı Piatokof'un başkanlığında Türkstroy İdaresi Genel Direktörü Zolotariof, Türkstroy Genel Direktör Yardımcısı Ziglin, Sovyet Rusya Ağır Endüstri Komiserliği Elektrik İşleri Direktörü Andreey, Komiser Yardımcısı Özel Sekreteri Moskaliof bulunuyordu. Heyet Galata rıhtımında törenle karşılandı. Karşılama töreninde İstanbul Valisi (İlbay) Muhittin (Üstündağ) Bey, İstanbul Ticaret Odası Başkanı Mithat Nemli, İstanbul Emniyet Müdürü, Sümerbank İstanbul Şubesi Başkanının da aralarında bulunduğu kalabalık bir heyet tarafından karşılandı. Karşılama töreninin ardından misafirler Rusya'nın İstanbul'daki Konsolosluğuna götürüldü. Burada bir süre dinlendirilen heyet daha sonra Haydarpaşa'dan kaldırılan özel bir trenle Ankara'ya uğurlandı. Heyet Ankara'da Ekonomi Bakanı Celal Bayar, Dışişleri Bakanlığı adına Ferruh Bey, Sümerbank Genel Direktörü Nurullah Esat Sümer, Vali ve Belediye başkanı Nevzat Tandoğan, Emniyet Müdürü ve Tecim (Ticaret Odası) Odası Başkanı karşılamıştı (Cumhuriyet 15- 16 Eylül 1935). Heyete, Celal Bayar tarafından Marmara Köşkünde öğlen yemeği verilmiş ve aynı gün gece 24'te topluca trenle Ankara'dan Kayseri'ye gitmek için yola çıkılarak 16 Eylül sabahı saat 8.15'te Kayseri istasyonuna ulaşılmıştı (Cumhuriyet 16 Eylül 1935).

³⁵ - Kombina, bir sanayi dalında birbirini tamamlayan etkinliklerin tek bir çatı altında toplanmasıyla oluşan kuruluş olarak tanımlanabilir.

Öğlenden sonra yapılan fabrikanın açılış töreninde konuşan İktisat Vekili Celâl Bayar, 1934'te uygulamaya konulan endüstri programının önemini vurguladıktan sonra Rusya'dan gelen misafirlerle birlikte fabrikanın açılış törenini yapmakla büyük zevk duyduğunu belirtti. Türkiye'nin 1 milyar 200 milyon lira olan bütçesinin 50 milyon lirasının hammaddesi yurtiçinde bulunan tekstil ithalatına gittiğinin ve bunun anlamının memleket ham maddelerini yok pahasına yurt dışına satarak mamullerini de o nispette pahalıya satın almak olduğunu ifade etti. Ardından sözü Kayseri Kombinasının açılışına getirerek dört yüz seksen üç gün önce Başbakan İsmet İnönü fabrikanın temeli atılırken söylediği *"Sovyetlerin bu fabrikaları kurmak için kendi memleketlerinde yapılan bir işten daha ziyade dikkatli vetemiz olduklarını görmek bizi ciddiye memnun etti. Her iki memleket ulusal mukadderatlarına hâkim olmak için davalarını, gayelerini tahakkuk ettirmek için yüksek mücadeleye atıldıkları zaman birbirlerini işbaşında bulmuşlar ve birbirlerine ellerini uzatmışlardır. Biz, dost eli daima sıktık ve sıkmakta devam edeceğiz"* sözünü hatırlatarak İnönü'nün sözlerinin gerçekleştiğini (Kuruç 1993: 353), Türk- Sovyet dostluğunun gün geçtikçe kıymetinin arttığını dile getirerek *"dostluğumuzun vearamızdaki uyumun mesut bir tecellisi olarak aramızda bulunan dostlarımızı sevgi ile selamlarım"* dedi. Celal Bayar konuşmasının ilerleyen kısmında Kayseri Dokuma Fabrikası'nda üç ekip ile 4 bin beş yüz işçinin çalışacağını, fabrikada 23.628 kirmen (iğ) ve 1.008 dokuma tezgâhının bulunduğunu ve yılda yaklaşık 4,5 milyon lira değerinde 127 bin pamuk balyası ile 30 milyon metre pamuklu dokuma üretileceğini ifade etmişti. Üç, dört yıl önce Türkiye'nin toplam iğ miktarının 162 bin 900, tezgâh sayısının ise 2700 olduğu (Daver, 20 Eylül 1935), pamuk rekoltesinin 80/90 bin balya arasında değiştiği ve 127 bin pamuk balyasının işlenebildiği dikkate alındığında Kayseri'de kurulan fabrikanın öneminin daha iyi anlaşılacağını belirtti³⁶.

Kayseri Kombinasının açılış vesilesi ile Rus Dışişleri Halk Komiseri Vekili Krestinski'in Moskova'da yaptığı bir konuşmada, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde siyasi bağımsızlığını kazanan Türkiye'nin bunu ekonomik alanda da gösterdiğini; Türkiye'nin sanayileşmesini dost bir ülke olarak olumlu karşıladıklarını, kurulan her fabrikanın Türkiye'nin ekonomik gücünü ve siyasi etkinliğini arttıracığını söyledi (Cumhuriyet 18 Eylül 1935). Krestinski, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'a çektiği telgrafta da *"Türk Hükümetinin endüstri alanındaki büyük başarısının bir delili olan Kayseri Bez Fabrikasının açılış töreninin yapılması münasebeti ile en hararetle tebriklerimi sunarım. Türk endüstrisinin ilerlemesi ve Türk-Sovyet dostluğunun devamlı gelişmesi hakkındaki en içten dileklerimi bildiririm"* demişti (Cumhuriyet 18 Eylül 1935).

Açılış töreninden sonra Celal Bayar ve Rus misafirleri ile fabrikayı gezerek incelemelerde bulundular. Pamukları inceleyerek, tezgâhların başında bulunan çalışanlarla sohbet ettiler (Cumhuriyet 19 Eylül 1935). Bayar ve Sovyet Heyeti incelemelerin ardından aynı gün Ankara'ya döndüler. Bir gün Ankara'da dinlenen Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve Sovyet Heyeti ardından trenle Eskişehir'e geçerek Aralık 1933 yılında faaliyete geçen Şeker Fabrikasını ardından da İzmit'e geçerek Hereke Dokuma fabrikasını gezdikten sonra İstanbul'a gitmişlerdi (Cumhuriyet 18-20 Eylül 1935). İstanbul'da Başbakan İsmet İnönü tarafından kabul edilen Sovyet heyeti (Cumhuriyet 21 Eylül 1935). İstanbul'dan ayrılmadan önce Perapalas'ta Türk basın mensuplarını kabul bir görüşme yapmıştı. Basın mensuplarına Sovyet Heyeti adına açıklamada bulunan Ağır Endüstri komiser Vekili Payatkof, Kayseri fabrikasının açılış için geldikleri Türkiye'de Hükümet, Ekonomi Bakanlığı, Sümer Bank ve İş Bankası temsilcileri ile Kayseri, Ankara, Eskişehir ve İzmit'te bulunan fabrikalarla bazı müesseseleri gezdiklerini ve iyi intibalar edindiklerini ifade etti (Cumhuriyet 24 Eylül 1935).

Türk- Rus işbirliğinin ürünü olan ve kısa süre içinde tamamlanarak faaliyete geçirilen Kayseri tekstil fabrikasının ise Yakın Doğudabir eşi daha yoktu (Tongas 1939: 66-67). Türkiye'de aynı dönemde ve Alman ve İngiliz firmaları tarafından kurulan fabrikalardan hiçbirisi bu kadar kısa süre içerisinde işletmeye açılmamıştı³⁷. Aynı dönemde kurulmasına karar verilen fabrikalar işletmeye açılmamışken Kayseri'deki fabrikanın faaliyete geçirilebilmiş olması o dönemde Türkiye ile Rusya arasındaki işbirliği ve yakınlaşmanın da bir göstergesidir.

³⁶- Konuşmanın tamamı için bak. (Kuruç 1993: 352- 354.; Uyanış- Servetifünun 26 Eylül 1935; Cumhuriyet 17 Eylül 1935).

³⁷- Örneğin, Karabük demir-çelik kombinasında, haddehane uzun bir süre tasarlanan üretim gücüne erişememişti. Bunun nedenleri konusundaki özel incelemeden sonra İngilizler birçok aksaklık ve hesap yanlışlığını kabul etmişler ve maliyeti 300 bin sterlin olarak belirlenen gerekli düzeltmelerin yapılmasını üstlenmek zorunda kalmışlardır. (Thornburg 1949:110). Dünya savaşından sonra, Türkiye ekonomisini inceleyen Uluslararası Rekonstrüksiyon ve Kalkınma Bankasının bir özel komisyonu bile, bu kombinanın projesinin o ana değin işleyişe olumsuz etkileri olan ciddi yanlışlıklar taşıdığını kabul ediyordu (Rozaliyew 1978: 161).

3.4. Kayseri Kombinasının Özellikleri

Kayseri Dokuma Fabrikası yapılacak ek tesis ve inşaat işleri dışında Sümerbank'a 8.050.000 liraya mal olmuştu. Fabrikanın muharrik kuvveti³⁸ her birisi 1.500 kw'lık üç buhar türbinlerinden oluşan toplam 4.500 kwgücündeki kendi santralindensağlanmaktaydı. Türbinlerin ikisi devamlı olarak çalışacak diğeri ise yedek olarak kullanılacaktı (Apak- Aydıneli vd. 1952: 191). Fabrikanın aylık su tüketimi aylık 30 ile 40 m³ küptür (Nadi 1936: 6; Kazmaz 1945: 12). Santral sadece fabrikanın değil şehrin aydınlatılmasına da katkı sağlıyordu (Yazman 1942: 26).

Fabrikanın güvenlik, sağlık ve üretim ihtiyaçlarını karşılamak için 14 temel bina binası vardı. Ana kapıdan içeri girildiği zaman görülen ilk bina güvenlik ve sağlıkla ilgiliydi. Burada polis karakolu, hastane ve doğumhane yer alıyordu. Çalışanların tamamı ücretsiz olarak işletmenin sağlık hizmetlerinden faydalanma hakkına sahiptir (Nadi 1936: 6). Güvenlik binasının ardından müdüriyet ve kantin binaları yer alıyordu. Bu hizmet binalarından sonra fabrikanın ana binasına ulaşılıyordu (Nadi 1936: 6).

Fabrika, teşkilat ve tesisat bakımından

1- Harman Dairesi,

2- Hallaç Dairesi,

3-Tarak Dairesi

4- Cer makineleri,

5- Kaba Fitol Makineleri,

6- Orta Fitol Makineleri,

7- Vater (Bükme Makineleri)

8- Dokuma olmak üzere yedi kısımdan oluşmaktadır (Yazman 1942: 25; Kazmaz 1945: 11- 12).

Ham madde olarak gelen pamuk balyaları harman dairesi yakınında bulunan pamuk ambarında ihtiyaç nispetinde alındıktan sonra birbirleri ile karıştırılarak ve yüksek baskı altında pres edilir ve içindeki yabancı maddeler kısmen temizlenerek hallaç dairesine gönderilmekteydi. Hallaç dairesinde pamukların içerisinde yer alan yabancı maddelerin bir kısmı daha temizlendikten sonra pamuklar tamamen otomatik makinelerleince tabakalar halinde birbirinin üzerinde bir üstüvaneye (silindir) sarılırdı. Bu şekilde hazırlanmış olan pamuklar tarak dairesinde taranmaya başlar. Tarama esnasında pamuk lifleri birbirine eşit şekilde şerit haline getirilir, işlenmeye elverişli olmayan elyaf da ayrılırdı. Şerit haline getirme ve ayırıştırma işleminin ardından Cer dairesinde altı şerit pamuk birleştirilerek tek bir şerit haline getirildikten sonra kaba fitil makinelerinde büküm yapılarak makaralara sarılırdı. Ardından iki makarada fitil halinde olan pamuklar orta fitil makinelerinde ince bir fitil şeklinde tek bir makarada birleştirilirdi. Vater büküm makinelerine bu şekilde geçen orta pamuk fitilleri yeniden bir inceltmeye tabii tutularak tekrar bükülür ve masuralara sarılırdı. Burada atkı ve çözgü olarak ikiye ayrılan pamuk iplikleri dokuma dairesine gönderilirdi. İplik dairesinde dokumaya hazır hale gelen mamuller dokuma dairesinde kumaş haline getiriliyordu. Dokuma işi tamamen kadınlar tarafından yapıldığı için bu bölümün iççileri kadın ve kızlardan oluşturulmuştu (Kazmaz 1945: 11). 1008 tezgâhın bulunduğu dokuma dairesi fabrikanın en geniş ve gürültülü kısmıydı. Boyanacak olanlar boyama ünitesine gönderiliyordu. İplik dokunan kısımda bobin, çözgü, haşıl, tahar, atkı, çile ve kontrol makineleri vardır. Burada iplikler önce uzunluklarına ve kalınlıklarına göre tasnif edilir ve ipliğe istenilen rengi vermek üzere boyahaneye sevk edilirdi. Taharlama kısmında iplikler taraklardan geçirilerek tezgâha bağlanırdı. Boyama aşamasından sonra apre dairesinde toplanankumaşlar ve iplikler cins ve renklerine göre masuralara sarılarak satışa arz edilmek üzere ambarlarda depolanırdı (Yazman 1942: 26.;Kazmaz 1945: 12; Yedigün 1935: 7– 8; Üzel, Cumhuriyet 25 Haziran 1935).

Fabrikada üretilen belli başlı ürünler kalındril, kazalına, Kolombiya, kaput bezi (şerting), patiska, diyagonal (kaşarlı ve boyalı), triko, serj, astarlık, moleskin³⁹, Japon dimisi⁴⁰,seten, pazen alaca, karamandola⁴¹, pijamalık veşeker torbalığı denilen bezleri olmak üzere 17 çeşit muhtelif kumaş dokunmaktadır (Yazman 1942: 26; Kazmaz 1945: 12- 13)⁴².

³⁸ Bir nesneyi ya da bir sistemi çalıştırmak için kullanılan kuvvet (Drivingforce)

³⁹ Kadife şeklinde pamuklu kumaş

⁴⁰ Mekikli dokuma türlerinden birisi

⁴¹ Genellikle ayakkabı ve terlik yüzü olarak kullanılan satene benzer dayanıklı kumaş çeşidi. Bir cins parlak kumaş.

⁴² Ayrıca bak. (Daver, 20 Eylül 1935; Nadi, 1936; Sümerbank 1973: 31).

Fabrika ana işletmelerin dışında üretimi tamamlayıcı veya Sümerbank topluluğunun müşterek ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla kurulmuş tali işletmeler de mevcuttur. Bunlardan telef ipliği dairesi, pamuk döküntülerinden iplik üretmek maksadıyla kurulmuş olan 612 iğli özel bir tesistir. Diğer bir tali işletme de hazır giyimdaresi olup topluluğun bir kısım işçi elbisesi ve çamaşırlarını imal etmekteydi. Fabrikada işletme malzemesi ve yedeklemelerinin imalatı ve bütün esaslı onarımlarının yapıldığı atölyeler de vardı. Atölyeler, fabrikanın ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra diğer fabrikaların toplu ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikteydi (Yazman 1942: 26- 27; Kazmaz 1945: 12– 13.; İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi 1950: 263).

3.5. Kayseri Dokuma Fabrikası'nın Üretim Kapasitesi

Fabrika kuruluş döneminde 23.628 kirmen (iğ) ve 1.008 dokuma tezgâhına sahipti. Fabrikada, faaliyete geçtiği dönemde ortalama iki bin beş yüz erkek ve dört yüz kadın işçi çalışmaktaydı (Sümerbank 1943: 42; Apak- Aydınelli vd. 1952: 191)⁴³. 1936 yılında İşçiler yıldı 6750 saat çalışarak 127 bin pamuk balyası (yaklaşık 7600 ton) işlemiş ve 23.628 kirmen (iğ) ile 5.750 ton iplik, 1.028 dokuma tezgâhı ile de 18.102.364 metre kumaş üretmişti. Bu rakamlar 1940 yılında 8.110 (İktisadi Meclis Raporu 1942: s. 9), 1947 yılında 8.807; 1960 yılında 6.5 (Sümerbank Temmuz 1961: 31), Cumhuriyetin 50. Yılı olan 1973'te ise 35 bin 880 iğ ile 6.952 ton iplik (Sümerbank, 1943: 42; Kazmaz 1945: 13; Sümerbank 1973: 31); dokumada ise 1940 yılında 21.198.344 (Sümerbank 1942: 10), 1947 yılında ise 39.702.732 metreye (İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi 1950: 262), 1960 yılında 49.325.363 metreye (Sümerbank Temmuz 1961: 31), Cumhuriyetin 50. Yılı olan 1973'te ise 1205 tezgâhla⁴⁴ 51.919.000 metre kumaş üretme kapasitesine ulaşmıştı (Kazmaz 1945: 13; Sümerbank 1973: 31). Rakamlara bakıldığı zaman fabrikada İkinci Dünya Savaşı yıllarında ciddi bir üretim artışının olduğu görülür. Büyük oranda askeri gerekçelere dayanarak yapılan üretim artışı sırasında üretilen malın kalitesi düşmüştü, çünkü o dönemde malın kalitesinden çok üretimin fazlalığı önem taşıyordu (Kazmaz 1945: 13). Savaş sonrası dönemde ise yeniden kalitenin artırılması için fabrikanın yıllık çalışma planı yeniden düzenlenmişti.

Fabrikada 1975 yılından itibaren daha önce kullanılmakta olan Nortrop tipi tezgâhlar kaldırılarak yerine Dronier tipi tezgâhların yerleştirilmesine başlanarak 1976 yılının sonuna kadar 288 adet tezgâhın montajı yapıldı. 1976 yılı itibarıyla fabrikada 288 adet Dronier, 705 adet Nortrop olmak üzere toplam 913 tezgâhta 40.402.000 metre kumaş üretilmektedir (Akgündüz 1976: 13).

Türkiye'nin 1930 yılında yıllık pamuk üretimi 32 bin ton (Bunun 25 bin tonu sadece Çukurova'da üretilmekteydi)(Özgirgin, Ekim 1973: 45), mevcut iğ miktarının 73 bin, işlenebilen pamuk miktarının 5.230 tondur. 16 milyon metre kapasiteli dokuma tesislerinde 9,5 milyon metre kumaş üretilmekteydi. Üretilen pamuğun önemli bir kısmının yurt dışına satıyordu. Türkiye o yıllarda kadar hammaddesinin kendisinin sattığı pamuğu, tekstil ihtiyacını karşılamak için % 72'sinin ithal yolu ile ithal etmek durumunda kalıyordu⁴⁵. Kayseri'de kurulmuş olan fabrikanın o dönemde Türkiye için önemi daha iyi anlaşılacaktır.

3.6. Kayseri Dokuma Fabrikası'nda Sosyal ve Kültürel Etkinlikler

Kayseri Dokuma Fabrikası kurulduğu faaliyete geçtiği günden itibaren eğitim, sağlık, sportif ve kültürel etkinliklerin de merkezi oldu. Fabrika bünyesinde okuma yazmanın yanı sıra meslek edindirmeye yönelik bir yılı teorik bir yılı da pratik olmak üzere iki yıllık eğitim veren okulun yanı sıra tamamen pratik işçi yetiştiren kurslar da vardı. Bunlardan başka fabrika adına sanat enstitülerinde okutulan öğrenciler de vardı (Kazmaz 1945: 14; Üzel 11 Mayıs 1936). 1941 yılı içinde sanat enstitüsünde Pamuklu Fabrikalarının uzman işçi ve usta muavinlerini yetiştirilmesi hedeflenmişti⁴⁶. Fabrika, 1941 yılından itibaren teknik işçi ihtiyacını büyük oranda bu okuldan karşılıyordu. Fabrikanın, kendi işçisini kendisi yetiştiren bu uygulama Türkiye'de bir ilkti. Okulda Teorik dersler; mesleki bilgiler, dokuma teknolojisi, dokuma makinesi dersi, hesap, işçi ödevleri ve metot dersleri vardı. Metot derslerinde SSCB'de (Rusya) yeni kurulan ZİT Enstitüsü'nün müfredatı uygulanmaktaydı. Teknoloji ve makine dersleri Moskova Dokuma Usta Numune Okulu programına; mesleki bilgi dersleri ise Moskova Dokuma Enstitüsü Usta Kursları Programına göre verilmekteydi. Başbakan İsmet İnönü'nün Ekim 1936'da fabrikayı ziyaret ettiğinde bir milli fabrikanın açılışında kullandığı "yeni sanayi hayatımızda işçiyi yetiştirmek bir milli vazifedir (Endüstri Ocak 1946:

⁴³- Yunus Nadi, Çalışanlarla ilgili şu detay bilgiyi vermektedir: "Tamamı erkek olmak üzere 142 usta ve 62 usta yardımcısı, 32 kadın ve 1336 erkek işçi, 100 kadın ve 1038 erkek çırak. İşçi ve çırak adedinin % 80'inin 20 yaşından küçükler teşkil etmektedir". (Nadi, 26 Şubat 1936).

⁴⁴- 1969 yılından itibaren 1205 tezgâhla üretim yapılmaya başlanmıştı (Akgündüz 1976: 13).

⁴⁵- Ali Süreyya Bey, 9 Eylül 1933'te yayımladığı makalesinde 1923'ten 1932 yılına yıllara göre pamuklu ürünler alanında yapılan ithalat listesini vermiştir. (Süreyya 9 Eylül 1933; İlkin 2004: 223).

⁴⁶- "Sümerbank ve Müesseseleri 1941 Yılı Faaliyet Raporu Hakkında Sümerbank'ın Mütalaaları", (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 2/11 - 31. No. 5672-17).

124)⁴⁷ sözüne uygun olarak okulda eğitim alan öğrencilerden 1450'sifabrikada çalışabilecek konuma getirmişti (Endüstri Birinci teşrin 1936: 30).

Fabrikayı ve okulu gezerek gözlemlerini yazıya döken gazeteci Yunus Nadi, okulla ilgili tespitlerini naklederken dikkat çekici bilgiler vermişti. Okulda öğrencilerin yaşlarından ve boylarından umulmaz bir zekâ ve dikkatle çalıştıklarını belirtti. Fabrikanın okul kısmında büyük makinelerin küçük ölçekte örnekleri olan tezgâhların önünde ustaların gözetimi altında uygulama yaparak çalıştıklarını; ayrıca dershanelerde de nazari (teorik) dersler gördüklerini ve talebelerden çıraklık devresinde olanlar sabah, öğlen ve akşam yemeklerini fabrikanın yemekhanesinde ücretsiz olarak yiyebileceklerini ifade etmişti (Nadi 26 Şubat 1936: 6). Okulda bir iki aylı süre içinde uygulamalı eğitim görerek yetişen çocukların bu surenin sonunda fabrikada ustaların gözetimi altında çalışabilecek duruma geldiklerini belirtmişti (Nadi, 1 Mart 1936).

Fabrikada, 1943 yılı itibarıyla kendi içinde ilkokul mezunlarından sanatkâr işçi yetiştirmek amacıyla çırak okulları açılmıştı (Sümerbank 1943: 256; Makal 1999: 275). Ancak İkinci Dünya Savaş sonrası dönemde fabrika eğitilmiş elemanlarını kurumda tutmakta zorlanmaya başlamıştı. 1948 yılında fabrikada çalışanların % 3'ü sanat, % 5'i orta ve % 10 kararı ilkokul mezunuydu (Baydar 11 Eylül 1948).

Fabrikada çalışanların sağlığını ön planda tutmak temel konulardan birisiydi. Fabrika alanında memur, işçi ve yakınlarına hizmet veren ve her türlü acil vakaya anında müdahale edebilen bir hastane binası da inşa edilmişti. Hastanede dâhiliye ve hariciye olmak üzere iki bölün bulunmakta ve fabrikanın yanı sıra şehrin de sağlık sorunlarına katkı sağlamaktaydı (Yazman 1942: 29). İşçi sağlığını korumak için fabrika çevresinde de bazı önlemler alınmış ve fabrika çevresindeki bataklıklar kurutulmuş yeşil alana dönüştürülmüş, bu şekilde çalışanlar olası sıtma hastalığına karşı korunmuştu. Fabrikada mesleki hastalıklar için de bir ünite oluşturulmuştu. Boyahanede çalışanların zehirlenme riskini azaltmak için burada çalışanlara günde bir litre süt verilmeye başlanmıştı (Kazmaz 1945: 14).

Fabrikada çalışanların mesai dışındaki zamanlarında beden sağlıklarını geliştirmek için Lojmanların çevresinde spor yapmalarına imkân veren alanlar da oluşturulmuştu. Fabrikada futbol takımı kurulmuştu. Bu takım sahasında Kayseri'nin diğer takımlarıyla maçlar yaparak fabrika ile şehrin bütünleşmesine katkı sağlıyordu. Fabrikada güreş sporu ile uğraşmak isteyenler için bir salon, Fabrika alanında futbol dışında, tenis, boks, eskrim, atletizm sahaları, jimnastik meydanı, yüzme havuzu ve atlı spor için engelli koşu yeri mevcuttu (Daver 20 Eylül 1935; Nadi 26 Şubat 1936; Kazmaz 1945: 14; İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi 1950: 263). Kışın kayak sporu ile uğraşanlar da vardı (Nadi 26 Şubat 1936).

Fabrikada çalışanların barınma problemi çözmek amacıyla işçi ve memurlar için çok sayıda lojman inşa edilmişti. Lojmanlar, fabrika binaları ile beraber tasarlanmış ve belirli zaman aralıklarında inşa edilmiş konutlardır. İlk olarak, 1935 yılında fabrika içinde memurlar için 5'er odalı dubleks 8 daireyi içeren betonarme apartmanlar ile 2 kat üzerine 3'er odalı 16 daire inşa edilmişti. Fabrika dışında ustalar için yapılan apartmanlarda 2'şer odalı 64 daire 2'şer katlı 4 blok içinde düzenlenmişti. Ayrıca 1937'de, kullanıma hazır hale gelecek olan 500 yatak kapasiteli betonarme bekâr pavyonu yapılmıştı (Üzel 11 Mayıs 1936). Konutların tasarımında, işlev ön plandaydı. Mekânlar, sadece içindeki gerçekleştirilecek işlevin gerektirdiği büyüklüğe sahipti. Genel olarak betonarme teknikle inşa edilseler de, yerel malzeme taş, cephelede ön plana çıkarılmıştı.

İlk etapta yapılan konutlar yetersiz kalınca 1940 yılı sunundan itibaren zor şartlara rağmen yeni konut projesi hayata geçirilmeye başlanmıştı (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 2/11 - 31. No. 5672-18). Ancak yapılan konutlar yeterli olmamış ve ilerleyen yıllarda işçinin konut sorunu için yeni arayışlara gidilmişti. Fabrikada çalışan işçiler için 1948 yılı sonuna doğru 600 evden oluşacak yeni konutların inşasına karar verilmiş ve 1950 yılının İlk Bahar'ında konutların temeli atılmıştı (Hürbilek 21 Nisan 1950). Yeni yatırımlara rağmen fabrikada konutla ilgili şikâyetler bitmemişti. 1935-1950 yılları arasında, toplam 6 ayrı tipte konut üretilmiştir (Üzel 11 Mayıs 1936; Asıliskender 2002: 76-78). Yeni yapılan konutlarla birlikte fabrikada çalışan evli işçilerin % 35'i aileleriyle birlikte barındırılma imkânına sahip olmuştu (Çalışma Dergisi Haziran 1946: 57; Makal 1999: 266)⁴⁸. Ancak barınma sorunu ile ilgili tartışmalar bitmemişti. Bu kez işçilere tahsis edilen evlerin % 80'inde memurların oturduğu, ancak % 20'sinin ustabaşı, usta ve işçilere tahsis edildiği, işçiler arasında da ayrım yapıldığı, torpil bulamayan işçilerin % 80'e sağlığa elverişli olmayan bodrum katlarının verildiğinden yakınmaya başlamışlardı (Baydar 21 Ağustos 1948).

⁴⁷- Dergi yazının devamında Kayseri Dokuma Fabrikasında çalışan sanat okulu mezunlarının toplu bir fotoğrafını koyarak sanat okulu mezunlarının fabrikalardan uzaklaşmaya başladığını belirterek bunun sebeplerinin araştırılmasını istemektedir (Endüstri Ocak 1946: 124).

⁴⁸- Ancak Sümerbank Dergisinin Cumhuriyetin 25. Yılı sayısında işçi ve memurların mesken ihtiyaçlarının sağlık şartlarına uygun olmak kaydıyla ancak %20'sini karşılayabildiği de belirtilmektedir. (Sümerbank 1948: 54).

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları, yapıldığı dönem ve konumu itibarıyla, büyük bir devrimin eseridir. Yapılış amacı, ekonomik ve sosyal işlevi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet oluşturma çabalarıyla doğrudan ilgilidir. Bundan dolayı tesis, sadece Kayseri merkezli değil, o dönemde oluşturulmaya çalışılan 'modern' Türkiye hakkında genel bir değerlendirme imkânı sağlamaktaydı.

3.7. Fabrikada Ücret ve Çalışma Hayatı

Fabrikanın ilk açıldığı yıldan II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde dokuma alanında çalışan bir işçinin günlük kazancı ortalama 120 kuruştur. Çalışanlara maaşlarına ilave olarak devam primi, çalışma süresi arttıkça yıllık ücretli izin süresinin artması, evlenme ve doğum hallerinde kıdem miktarına paralel artan yardımlar, her gün ücretsiz olarak verilen 1600 - 1700 kalorilik bir öğün yemek, işçi çocuklarını barındıran ve okutan kreşlere ve benzeri haklar da veriliyordu. Fabrikada çalışanların maaşları İkinci Dünya savaşının sonuna yaklaşıldıkça günlük 7 - 8 liraya kadar yükselmişti (Kazmaz 1945: 13). Bu çalışanların ücretlerinin 10 yılda 8 kata yakın bir oranda attığı anlamına gelmektedir. Ancak ücretlerdeki artış, artan enflasyon yüzünden hiçbir zaman çalışanları memnun etmemiştir. Devlet 1 Ocak 1947 tarihinde itibaren iplik ve dokuma şubelerinde iki ekip çalışırken üretimi arttırmak için ekip sayısını üçe çıkarmış, ücretlere de % 20 zam net ayrıca hayat pahalılığı zammı olarak % 25 saat ücretlerine eklenmek üzere toplam % 45 zam yapmıştı (Baydar, 9 Ekim 1948). Fakat bu artış da yeterli bulunmamış ve 1948 yılında Kayseri Bez fabrikasında çalışan 900 işçi bir kere daha maaşlarının artırılması talebinde bulunmuş (Hürbilek 5 Haziran 1948). Fakat bu talep dikkate alınmamıştı (Hürbilek 18 Eylül 1948). Taleplerin dikkate alınmamasında o dönemde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar ön plana çıkmakla beraber işçilerin örgütlü olmamasının da rolü vardır. İşçilerin yoğun olarak ücret artışı talebinde bulundukları sırada Mecliste İş Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi görüşülmüştü. Orada açıklamada bulunan Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, işçilerin grev taleplerinin bulunup bulunmadıkları konusuna değindi. İki ay kadar önce işçilerle beş- altı saat konuştuğunu açıkladı. İşçilerden sadece iki kişinin grev lehinde fikir belirttiğini, diğerlerinden de memleketin hür düşünceli şerefli ve yiğit evlatları olarak fikirlerini açıkça belirtmelerini talep ettiğini fakat "grev hakkı" isteyen iki kişiye iştirak eden başka işçinin çıkmadığını açıklamıştı (TBMM Tutanak Dergisi 18 Ocak 1950: 220).

Kayseri Bez Fabrikasında çalışanlar tarafından başta ücretlerin yeterli bulunmaması, barınma sorununun giderilememesi idarecilerinin keyfi davranışları gibi sebeplerden dolayı kuruluşundan itibaren neredeyse her yıl çalışanların % 75'i işten ayrılmıştı⁴⁹. 1941 yılı itibarı ile kuruluşundan itibaren fabrikada çalışmış olanların toplam sayısı 20 bine yaklaşmıştı. Fabrikada yılda ortalama 3.500 işçinin çalıştığı dikkate alındığında çalışan işçilerini 5 yıl içerisinde yaklaşıkaltı defa yenilenmiş olduğu anlamına gelmektedir (Makal 1999: 296). İlerleyen yıllarda da bu tabloda fazla bir değişiklik olmamış ve fabrikada çalışanların % 75 - 80'in sonraki yıllarda da değişmeye devam etmişti⁵⁰. Bu yüzden fabrika yönetimi, meydanagelebilecek işten ayrılmalara dikkate alarak, gerektiğinden en az % 50 daha fazla işçi alması yoluna gitmek zorunda kalıyordu (Makal 1999: 297).

Fabrikanın 1940'lı yıllarda müdürlüğünü yapan Turan Dirik bu durumu 1945 yılı sonbaharında fabrikayı ziyaret eden Süleyman Kazmaz'a şu şekilde açıklamıştı: "Endüstri alanında kuvvetli hamleler yapabilmek için gerekli şartların başında işçiyi işe bağlamak ve işçi geleneğini kurmak gelir. Ne zaman bir işçi bütün hayatını fabrika içinde gördüğü bir işte geçirir ve oğlu da babasının işine girer ve onu devam ettirir böylece işçi geleneği kurularsa o zaman endüstride ilerlemenin başlıca şartı sağlanmış olur. Bu da işçiyi fabrikaya mal etmeye bağlıdır"(Kazmaz 1945: 13).

Dirik, maaşların yetmemesindeki sebebi açıklarken bir sosyal bir probleme de vurgu yapıp ve "Ücretini alan işçi içki ve sefaletten kendisini kurtaramıyor, serseri bir hayata alışarak işine devamlı verimli bir işçi olamıyor" demişti. Dirik, bunun önüne geçmek için düşündüğü çarenin işçiyi ev sahibi yapmak olduğunu belirtmişti. Fabrikanın etrafında ufak bahçeli evler kurmayı düşündüklerini, bunları belli taksitlerle işçilere satacaklarını, böylece işçinin kıracı olmaktan kurtarılacağını izah etmişti. Bu şekilde işçinin işinden çıktıktan sonra kendi evinin önündeki bahçe işleri ile uğraşacağı ve az da olsa evine katkı sağlayabilecek ve serseri

⁴⁹- "Sümerbank ve Müesseseleri 1941 Yılı Faaliyet Raporu Hakkında Sümerbank'ın Mütalaaları", Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 2/11- 33. No. 5672-15; 2/11- 31. No. 5672-18).

⁵⁰- Sümerbank Genel Müdürü Cevad Adigün tarafından Cumhurbaşkanlığı Genel Kâtipliğine sunulan 1947 yılı bilançosu ile idare Meclisi raporunda da mevcuttur. (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, 2/3- 17 No. 789- 1.)

hayattan kurtarılmış olan işçinin fabrika için daha verimli hale getirileceğini dile getirmişti (Kazmaz 1945: 13)⁵¹.

Fabrikada ilk birkaç yılın ardında Kayseri ve çevresinde yaşayan kadınlar çalışırken İkinci Dünya Savaşı yıllarında Kayseri ve çevresinden olan işçilerin yerine Rumeli göçmenleri ile hükümlü kadınlar çalışmaya başlamıştı. Dirik, bu durumu açıklarken neden Rumeli göçmenlerine öncelik verildiğini açıklamamıştı. Ancak neden hükümlü kadınların çalıştırıldığından bahsederken şu ifadelerle yer verir: *"Hükümlü kadınların çalışması hem kendileri için hem de fabrika için faydalı olmaktadır. Hükümlünün çalıştığı her bir gün iki gün sayılır. Diğer işçilere yakın aylık alır. Aynı zamanda bekâr apartmanlarında kendilerine ayrılan yerde kalırlar. Hükümlüler burada dürüst bir şekilde çalışırlar. Kaçma vakalarına rastlanmamaktadır. Bu yöntem fabrikaya devamlı işçi kazandırdığı için faydalı bir yöntemdir"*. (Kazmaz 1945: 14)

Fabrikada uzun süreli çalışan ve işinde uzmanlaşan personelin az olmasının sebebini dönemin iktisat Vekili Hüsni Çakır'a mektupla bildiren bir vatandaş şu şekilde açıklamıştı. *"Sümerbank fabrikaları çok acınacak bir haldedir. İdaresizlik, ahlaksızlık ve zülüm o dereceye bulmuştur ki Nazilli, Ereğli ve iki sene evvel Kayseri fabrikalarının müdürleri istifa etmek zorunda kalmışlardır. Hariçte daha az maaşla iş bulabilenler yavaş yavaş canlarını kurtarmaktadırlar. Zira müdürlerin çiftliği olan fabrikalarda sadece onları adamları hayat bulabilmektedir"* şeklinde açıklayarak iddiasının fabrikalara müfettiş gönderilmesi durumunda kolaylıkla ispatlanacağını ifade etmişti⁵².

3.8. Fabrika'nın Kayseri ve Ülke Ekonomisine Katkısı

Kayseri Dokuma Fabrikası, faaliyete geçtiği andan hem ülke ekonomisine önemli katkı sağladı. Kayseri ve çevresinde istihdam ettiği eleman sayısı ile önemli bir iş kapısı, geçim kaynağı oldu⁵³. Fabrika ülke ekonomisine önemli katkı sağlamıştır. Kuruluşunun birinci yıl dönümü için yapılan törende fabrika müdürü Fazıl Bey'in verdiği bilgilerden anlaşılabileceği üzere işletme bir yılda 13 milyon metre kumaş imal etmiş 2 milyon 200 bin liralık bir değer oluşturmuş ve bu paranın yurt içinde kalmasının sağlayarak Devlete yaklaşık 400 bin lira gelir sağlamıştı. Fabrika bir yıl içinde 1 milyon 800 bin liralık satış yapmış, iki buçuk milyon liralık da sipariş almıştı. Yine bir yıl içinde memurlara 550 bin lira maaş ve ücret tahakkuk ettirerek Kayseri ekonomisinin canlanmasında önemli rol oynamıştı (Üzel 21 Eylül 1936). Kayseri'de fabrika sayesinde ekonominin nasıl canlandığını ve refah seviyesinin arttığını farklı bir bakış açısıyla değerlendirerek bunun elle tutulur en önemli delilinin hayat pahalılığı olduğunu belirterek bu durumu şu şekilde açıklıyor. *"Hayat şehir ve kasabalarımızda muhitin geriliği ve fakirliği ile uyumlu olarak ucuzdur. Nerede bir kalkınma eseri başlarsa orada derhal hayatın da pahalılaştığını görürüz. Bu itibarla bu gözlemlerimizi Kayseri'nin lehine bir durum olarak kaydedebiliriz"* (Nadi26 Şubat- 1 Mart 1936).

Fabrikanın ekonomiye katisinin değerlendirmeye çalışanlardan birisi de Falih Rıfkı Atay'dı. Atay, *Devletçiliğin* halka hizmetini ön plana çıkarmaya çalıştığı yazısında fabrikanın bir bakıma Türkiye'yi Amerikan bezine mahkûm olmaktan kurtardığını belirterek orada çalışan kızlarımızın *"ancak gelin sırtında gördüğü al ve sarı kumaşın tezgâh ağzından nasıl boşalıp aktığına"* hayranlıkla baktıklarını belirterek yerli üretimin Türkiye için önemini dile getirmişti (Atay, Ulus 20 Eylül 1935).

Fabrikanın Kayseri'ye ekonomik katkısını çalışan sayısı ile de açıklamak mümkündür. Fabrikada her ay iki vardiya halinde ortalama 3.500 işçi çalışmaktaydı (Endüstri Ocak 1946: 121). 1937 yılından itibaren üç vardiya halinde çalışmaya başlamıştı (Üzel 17 Mart 1937). 1927 nüfus sayımında Kayseri'nin nüfusu 39.134 olduğu dikkate alındığı zaman fabrikanın il geneli ile çevre illerde işsizliği büyük oranda ortadan kaldırdığını gösterir. Nitekim Nisan 1937'de Kayseri'yi ziyaret tarihçi yazar Cemal Kutay'ın halkla yaptığı konuşmada bu durum teyit edilmektedir (Kutay 8 Nisan 1937).

Sümerbank, Kayseri Mensucat Fabrikasının ürünlerini yurt geneline dağıtmak için 1936 yılında ilerleyen dönemde sayılarını arttırmak niyetiyle ilk etapta Ankara, İstanbul ve İzmir'de satış reyonları açmıştı. Rusya'dan getirilen malların Türkiye temsilciliğini yapan bir firmanın Sümerbank Genel Müdürlüğüne yazdığı yazıda bu girişimin önemini açıklanırken ilginç bir benzetme yaparak aynı zamanda Türk- Rus ticari ilişkilerinin ulaştığı seviyeye de değinmişti. Tüccar şu ifadelerle de yer vermişti: *"memleketimiz piyasasında Rus mallarının sürümünü bir mümessil sıfatıyla tüccardan Şekerciyan nasıl temini muvaffak olmuşsa"*

⁵¹- 1952 yılından itibaren fabrikada çalışan memurlar için de proje hayata geçirilerek 6 Mart 1952'de 3/14609 sayılı kararname ile "Kayseri Bez Fabrikası Memurlar Yapı Kooperatifi" kurulmuştu. (BCA. 030.18.01. 128.19.20; BCA. 030. 18. 01.02.140.77.18).

⁵²- Bir vatandaşın dönemin iktisat Vekili Hüsni Çakır'a yazdığı 20 Ocak 1939 tarihli şikâyet mektubu (Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü arşivi, 2/6- 29 No. 3374-1.).

⁵³- Sümerbank'ın yayımladığı bülteninde fabrikanın açıldığı dönemde çalışan sayısını verirken Fabrikada; 835'i iplik, 1.174'ü dokuma, 138'i boya ve apre, 142'i santral, 114'ü idare ve ambarlar, 167'si ise tamirhane bölümünde olmak üzere toplam 2.570 işçi çalıştığını belirtmektedir. (Sümerbank Temmuz- Eylül 1935: 13; Avni- Güleriyüz 1937: 53)

müessesenizin daha yüksek bir muvaffakiyetle başaracağınıza emin bulunduğumuzu katiyetle söyleyebilirim'⁵⁴.Firma sahibi yazısının devamında amacını açıklayarak Kayseri Mensucat Fabrikasının umumi mümessilliğini almak istediğini yazmış ve kendisine temsilciliğin verilmesi durumunda fabrikanın ürettiklerini ülke genelinde yüksek derecede sürümünü temin etmek için nasıl çalışacağını maddeler halinde yazarak mümessilliğinin sağlayacağı faydaları sıralamıştı(CBA, 01.01.96.86– 128- 129).

4. SONUÇ

Fabrika, Türk Sovyet dostluğunun siyasi boyutuna ilave olarak iktisadi alanda da pekiştirilmesinin bir öncüsüdür. 1929 Dünya iktisadi Buhranının etkilerinin yoğun olarak hissedildiği bir dönemde I. Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde Sovyetler Birliği'nden alınan 8,5 Milyon Türk Liralık krediyle,Türk -SSCB (Rus) işbirliği çerçevesinde kurulmuştur. Temeli 20 Mayıs 1934'te temeli atılan fabrika 16,5 ay gibi kısa bir sürede tamamlanarak 16 Eylül 1935'de hizmete açılmış olan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası özelleştirme kapsamına alındığı 1999 yılına kadar Türkiye'de sanayileşme hareketinin öncü kuruluşlarından birisi olma özelliğine sahiptir.

Kurulduğu dönemde, çalıştırdığı eleman sayısı, bünyesinde bulundurduğu eğitim kurumları, memur ve işçiler için kurulan lojmanları, sportif ve kültürel etkinlikleriyle Kayseri kentinin yeniden şekillenmesi ve modernleşmesine önemli katkı sağlamış, kentin yaşam dolu bir yer haline dönüşmesine öncülük etmiştir.

Türkiye'de sanayileşme hareketini başlatan ve devlet tarafından yapılmış ilk tesis olma özelliğini de taşıyan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, yapıldığı dönem ve konumu itibarıyla, büyük bir devrimin eseridir. Yapılış amacı, ekonomik ve sosyal işlevi, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslaşma çabalarıyla doğrudan ilgilidir. Bundan dolayı tesis, sadece Kayseri merkezli değil, o dönemde oluşturulmaya çalışılan “modern” Türkiye hakkında genel bir değerlendirme yapma fırsatını da vermektedir.

SUMMARY

The Sumerbank Kayseri Fabric Factory was established within the scope of the First Five-Year Industrialization Plan (1934). The factory, which was decided to be constructed completely for the processing of domestically produced cotton, was designed with the reinforced concrete and load-bearing composite wall construction techniques in the Soviet Union and decided to be established with the loan of 8.5 Million Turkish Liras, which was borrowed from the same country. The foundation of the factory, which was the first important work of the Turkish-Soviet (Russian) friendship and decided to be established under the guidance of the experts from the USSR, was laid by Prime Minister İsmet İnönü on 20 May 1934. The factory was completed in 16.5 months and opened on 16 September 1935 with the participation of the Minister of Economy Celal Bayar and the guest technical delegation from the USSR (Russia). Sümerbank Kayseri Factory, which was established to produce popular type, cheap cotton fabric and yarn, had a total area of 922,500 m² of which a part of 218.000 m² was a closed area, which is composed of auxiliary buildings, warehouses and social facilities such as enterprise, Directory, Repair Shop and Power Plant. In the year of its opening, there were two thousand five hundred male, four hundred female workers and 155 civil servants working in the factory. The factory processed about 7600 tons of cotton and produced 23,628 spindles and 5,750 tons of yarn, 1,028 weaving looms and 18 thousand 364 meters of fabric.

At the time of its establishment, it has pioneered the transformation of the city into a lively place, and has contributed significantly to the modernization and redevelopment of the city of Kayseri by its number of employees and personnel, its education institutions, civil servants and workers' residences, sportive and cultural activities.

Sümerbank Kayseri Fabric Factory, which initiated the industrialization movement in Turkey and was the first facility built by the state, is a work of a great revolution as its period of establishment and the location. Its construction objective and economic and social function are directly related to the attempts of the Turkish Republic to nationalize and develop with government support. Hence, the facility is not only based in Kayseri, also gives an opportunity to make a overall assessment about the 'Modern Turkey' that was attempted to be created in that period.

The study was composed of the titles such as The Way to the Establishment of Kayseri Hosieries, Kayseri Fabric Factory, Determining the Location of Kayseri Fabric Factory, Laying the Foundation of the Factory and the Process of Its Establishment, Opening the Factory, Properties of the Factory, Its Production Capacity,

⁵⁴- 5 Haziran 1936'da Ankara'dan Sümerbank Genel Müdürlüğüne yazılan yazı. (CBA, 01.01.96.86 – 127).

Social and Cultural Activities in the Factory, and the Contribution of the Factory to Kayseri and the National Economy.

KAYNAKÇA

A. Arşivler

T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)(Belgeler dipnotlarda gösterilmiştir)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)(Belgeler dipnotlarda gösterilmiştir)

B. Resmi yayınlar

1930 Sanayi Kongresi (1930), – Raporlar – Kararlar – Zabıtlar, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti yay.

50 Yılda Türk Sanayii (1973), Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı yay.

Âli İktisat Meclisi Raporları (1933), Türkiye’de Sanayi Nasıl Tesis ve İnkişaf Edebilir?, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.

Âli İktisat Meclisi Raporları (1933), Madenlerimizden En İyi Surette İstifade Şekli Nedir? Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Neşriyat serisi: A, No. 14.

Sümerbank (1942), 1941 senesi faaliyet ve hesap devresine ait İktisadi Meclis Raporu, Ankara. 1.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, Devre 4, 65. İnkat, 03. 06. 1933 tarihli 2. İçtima

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 16, Devre 4, 65. İnkat, 03. 06. 1933 tarihli 2. içtima

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre 4, 50. İnkat, 15.05.1933 tarihli içtima

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 15, Devre 4, 53. İnkat, 18.05.1933 tarihli İçtima

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 22, Devre 4, İçtima 3, 12 Mayıs 1934 tarihli İçtima

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VIII, C: 23, Toplantı: 4, 18 Ocak 1950 tarihli 31. Birleşim.

C. Gazeteler (Kullanılan gazeteler dipnotlarda belirtilmiştir)

- Akşam (1932 - 1937)

- Cumhuriyet (1930 - 1937)

- Hâkimiyeti Milliye (1930 - 1934)

- Hürbilek (1948 - 1949)

- Ulus (1935 - 1938)

- Vakit (1932 – 1933)

- Zaman (1932-1935)

- Çalışma Dergisi, Yıl I, S. 7, Haziran 1946

D. Telif Eserler

AKGÜNDÜZ, Firuz (1976, Aralık),’’Sümerbank Kayseri Pamuklu Müessesesi’’, Sümerbank, C. 15, S. 174, s. 13

APAK, Kemalettin-vd. (1952), Türkiye’de Devlet, Sanayi ve Maden İşletmeleri, İzmit: Selüloz bas.

ASIM, Mehmet (1933, 5 Temmuz), "Sümerbank", Vakit.

ASİLİSKENDER, Burak (2002), Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Mimaride ‘Modern’ Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Bina Bilgisi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi (2001), (Ed. Bahaeddin Yediyıldız), , Ankara: H.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yay.

ATAY, F. Rıfkı (1935.09.20), “Kombina”, Ulus.

- AVNİ, Hüseyin- GÜLERYÜZ, Halit (1937), Türkiye’de Sanayiın İnkişafı, İstanbul.
- “Başbakan Kayseri Bez Fabrikasında”, Endüstri, yıl 22, S. 2, Birinci teşrin 1936, s. 30
- BATMAZ, Eftal- vd. (2006), İnşaatçılar Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı yay.,
- BAYAR, Celal (1937, 16 Şubat), "Ekonomide Kemalist Rejim", Türkofis Ekonomik Enformasyon Bülteni, Yıl 2, No. 27.
- BAYDAR, Vedat (1948.08.21), “Kayseri Bez Fabrikasının Halini Açıklıyoruz”, Hürbilek.
- BAYDAR, Vedat (1948.09.11), "Kayseri Bez Fabrikası Ne Halde", Hürbilek.
- BAYDAR, Vedat (1948.10.09), "Kayseri Bez Fabrikasında", Hürbilek.
- BİLGE, Suat (1992), Güç Komşuluk, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- BİSBEE, Eleanor (1951), The New Turks- Pioneers of the Republic, 1920-1950, Third Printing, Philadelphia: University of Pennsylvania
- BORATAV, Korkut (2006), Türkiye’de Devletçilik, Ankara: İmge Kitabevi, 2. Baskı.
- “Bünyan Hali İpliği Fabrikası” (2015), Kayseri Ansiklopedisi C. 1, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay. No. 70, s. 273– 274
- Celal Bayar Diyor ki (1920- 1950), (haz., Nazmi Sevgen), İstanbul: Tan Matbaası
- Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kurultayı Zabıtları 10- 18 Mayıs 1931 (1931), İstanbul: Devlet Matbaası.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank (1933– 1973), (1973), Ankara: Tısa Matbaacılık sanayii
- DAVER, Abidin (1935, 20 Eylül), “Kayseri Bez Fabrikası Yüksek Bir Medeniyet Abidesidir”, Cumhuriyet.
- ERTAN, T.Faik (2011), “İsmet İnönü’nün Rusya Gezisi”, Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri” I. Çalıştay Bildirileri, 14-15 Mayıs 2010, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s. 217– 219.
- “Fabrikalarda”(1946, Ocak), Endüstri, yıl 31, S. 5, s. 124.
- GLASNECK, Johannes (1976), Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye, (çev. Arif Gelen) , Ankara: Onur yay.
- GÖNLÜBOL, Mehmet- SAR, Cem (1968), Olaylarla Türk Dış Politikası 1919– 1965, Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yay.
- GÜNÇE, E. (1967), “Early Planning Eksperiences in Turkey”, Planning In Turkey (selected Papers), (Ed. S. İlkin– E. İnanç), Ankara: ODTU Faculty of Administrative Sciences, Publication No. 9, s. 11– 12.
- HÜSREV, İsmail (1934, Nisan), “Beş Senelik Sanayi Programı ve Kredi Meselesi”, Kadro, S. 28, s. 19– 23.
- İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi (1950), İstanbul: C. 6.
- İLKİN, Selim (1980), “Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü”, Ankara: ODTÜ Gelişim Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı.
- İLKİN, Selim (1981), “Birinci Sanayi Planı Döneminde ABD’LI Uzmanlara Hazırlatılan ”Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki Adlı Rapor”, Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi Semineri, 8 – 11 Haziran 1981, İstanbul: Yapı Kredi Bankası Atatürk Yılı Armağanı, s. 221 – 232.
- İLKİN, Selim (2004), "Birinci Sanayi Planı'nın Hazırlanışında Sovyetlerin Rolü", Cumhuriyet'in Harcı (İkinci kitap), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., s.201– 238.
- İNAN, Afet (1972), Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- İNALCIK, Halil (2008), Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul:
- İNÖNÜ, İsmet (1933, Teşrinievvel), “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, Kadro, S. 22.
- İNÖNÜ, İsmet(2003), Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler, 1933– 1938, Ankara: TBMM Kültür Sanat yay.
- İNÖNÜ, İsmet (2009), İsmet İnönü’nün Hatıraları, C. 2, (hızl. Sebahattin Selek), Ankara: Bilgi yay.

“İşçinin Mesken Derdi Hallediliyor”, Hürbilek, 21 Nisan 1950

“Kayseri Dokuma Fabrikası” (1934, Mayıs), Yeni Türk, C. 1, S. 19, s. 1443– 1444.

“Kayseri Bez Fabrikası Müdürü Turan Dirik’in Endüstri Dergisine Yazdığı Mektup”(1946, Ocak), Endüstri, yıl 31, S. 5, s. 121.

“Kayseri Kombinası Büyük Törenle Açıldı”,(1935. 09. 26) Uyanış– Servetifünun, C. 78, S. 14.

“Kayseri Bez Fabrikası İşçileri Zam İstiyorlar”, Hürbilek, 5 Haziran 1948.

“Kayseri Bez Fabrikası işçiye neden zam vermiyor?”, Hürbilek, 18 Eylül 1948.

KAZMAZ, Süleyman (1945, 1 Ekim), “Kayseri Bez Fabrikası”, Ülkü, s. 12.

KESER, İhsan (1993), Türkiye’de Siyaset ve Devletçilik, Ankara: Gündoğan yay.

KOLESNİKOV, Aleksandr (2010), Atatürk Dönemi Türk– Rus İlişkileri, (çev. İlyas Kamalov) , Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yay.

KURUÇ, Bilsay (1993), Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., No. 580,C. 2.

KUTAY, Cemal (1937. 04. 08), “Kayseri’yi Gezerken”, Ulus.

MAKAL, Ahmet (1999), Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri (1920-1946), Ankara:İmge yay.

NADİ, Yunus (1936, 26 Şubat), “Kayseri Bez Fabrikası”, Cumhuriyet, s. 6.

NADİ, Yunus (1936. 26.02-01.03), “Endüstri Hamlemizin Sembolü”, Cumhuriyet.

NADİ, Yunus (1936. Mayıs.14), “Kayseri Bez Fabrikasında Yapılan Bezlerin Koleksiyonu Önünde”, Cumhuriyet.

ÖZEKEN, Ahmet Ali (1942- Nisan- Temmuz), “Sanayi Tesis Yerleri Problemi ve Türkiye’nin Sınai Kalkınmasında Tesis Yeri Davası”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 3, S. 3– 4, s. 345– 375.

ÖZGİRGİN, Ferit (1973, Ekim), “Cumhuriyet’in 50. Yılında Türkiye’de Pamuklu Sanayii”, Sümerbank, C. 12, S. 136, s. 45.

ROZALİYEY, Y. N. (1978), Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923 – 1960), (çev. Azer Yaran), Ankara: Onur yay.,

“Sanayileşen Türkiye– Kayseri’de Büyük Mensucat Fabrikasının Temeli Atıldı”,(1934. 05. 31) Uyanış Servet-i fûnun, C. 76/12, S., 1971/286, s. 4.

SEMİZ, Yaşar (1996), Atatürk Dönemi Milli İktisat Politikası- Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, Konya: Saray Kitabevi.

SEMİZ, Yaşar (2002), “1923– 1938 Döneminde Türkiye’nin Sanayi Politikası”, Türkler, C. 17, (s. 710-718), Ankara: Yeni Türkiye yay.

SSCB Bilimler Akademisi (TY), Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi, (çev., A. Hasanoğlu), İstanbul: Bilim yay., No. 35.

Sümerbank Üç Aylık Bülten(1935, Temmuz- Eylül), S.3, s.13.

Sümerbank X uncu Yıl, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1943,s.42.

SÜREYYA, Ali (1933.09.09), “Kayseri Dokuma Fabrikası”, Cumhuriyet.

TAHSİN, Hamit- SAKA, Remzi (1930) Sermaye Hareketi, İstanbul: Amedi matbaası.

TEKELİ, İlhan- İLKİN, Selim(1982), Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu, Ankara: ODTÜ yay.

THORNBURG, Max Weston (1949), Turkey, an Ekonomik Appraisal,TheTwentieth Century Fund, New York.

TOKGÖZ, Erdinç (2001), "Atatürk Dönemi İktisat Politikaları", Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi, (Ed. Bahaeddin Yediyıldız), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., (s. 18- 36)

TOKİN, İsmail Hüsrev (1931, 1 Aralık), 'Milli İktisat 'ta Plan'', Hâkimiyeti Milliye.

TONGAS, Gerard (1939), Atatürk and the nature of modern Turkey, Fransızcadan İngilizceye çev., Mayor F. F. Rynd, Lulazcco., London.

Türk Ansiklopedisi, C. IX, Ankara, 1958, s.24

Türk Parlamento Tarihi, TBMM VI. Dönem, (3 Nisan 1939- 15 Ocak 1943), C. 5, (haz. Ş. Şenal Günay), TBMM Vakfı yay., No. 39

UYSA, Ali Rıza (1934, Teşrinisani), 'Türk İl (Devlet) çiliği'', Yeni Türk, S. 27,s. 1702– 1703.

UZ, Funda, (2017, Temmuz-Ağustos), "Aftermath-Yıkım ve Yeniden Kurulum: Sümerbank Kayseri'den AGÜ Eğitim ve Rektörlük Binasına", Mimarlık, S. 396, s. 37- 45.

ÜLKEN, Yüksel (1981), Atatürk ve İktisat, Ankara: İş Bankası Kültür Yay.

ÜZEL, Sahir (1935, 25 Haziran), 'Kayseri Fabrikası'', Cumhuriyet.

ÜZEL, Sahir (1936.05.11), 'Kayseri Fabrikası Günde 40 bin metre iş Çıkıyor'', Cumhuriyet.

ÜZEL, Sahir (1936.09.21), 'İftihar Edilecek Bir Netice'', Cumhuriyet.

ÜZEL, Sahir (1937.03.17), 'Kayseri Fabrikası Üç Ekiple Çalışacak'', Cumhuriyet

VANDOV, Dimitir (2014), Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri, İstanbul: Kaynak Yayınları

YAZMAN, Selim Cavit (1942, 4 Temmuz), 'En Büyük Müessese- Dokuma Fabrikası'', İktisadi Yürüyüş, C. 6, S. 61– 62, s. 26.

EKLER

Ek 1. Kayseri Bez Fabrikası adına stajyer olarak Rusya'ya gönderilmiş olan elemanların Cumhuriyet'in onuncu yıl dönümünde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e çektikleri telgraf.

DEVLET
Telgraf muhaberatından
dolayı mes'uliyet kabul
etmez.

T.C.
P.T.T. TELGRAFNAME

Adres: _____

Tarik: _____

= cumhuriyeti büyük reisi şazi mustafa

[*] R = Resmî demektir.
G = Gayri resmî

kemat hazretlerine ankara :

İLK MERKEZ	M	KELİME	VERİLDİĞİ	R.G. (*)	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI	İNZA
			Tarih	Saat		Tarih	Saat

6251/30 moscou p 61. 44/43 30 17/40 v eastern

= cumhuriyetimizin onuncu yıl dönümü mesut gününü birleştiren
ve dost memlekette yurdumuzun büyük sanayi cephesinde
pisdar neferler olmak imkanını bahseden halaskar şazinize
derin tazim ve sukranlarımızı arz ederiz =
moskovada sumerbank murahhasları ve kayseri panuklu
fabrikası stajyerleri +

Ek 2. Kayseri Bez Fabrikası için Rusya'dan getirilecek makine ve teçhizatın Teşvik-i Sanayi Kanunundan faydalandırılması ile ilgili belge.

T. C.

BAŞVEKÂLET .
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Sayı :

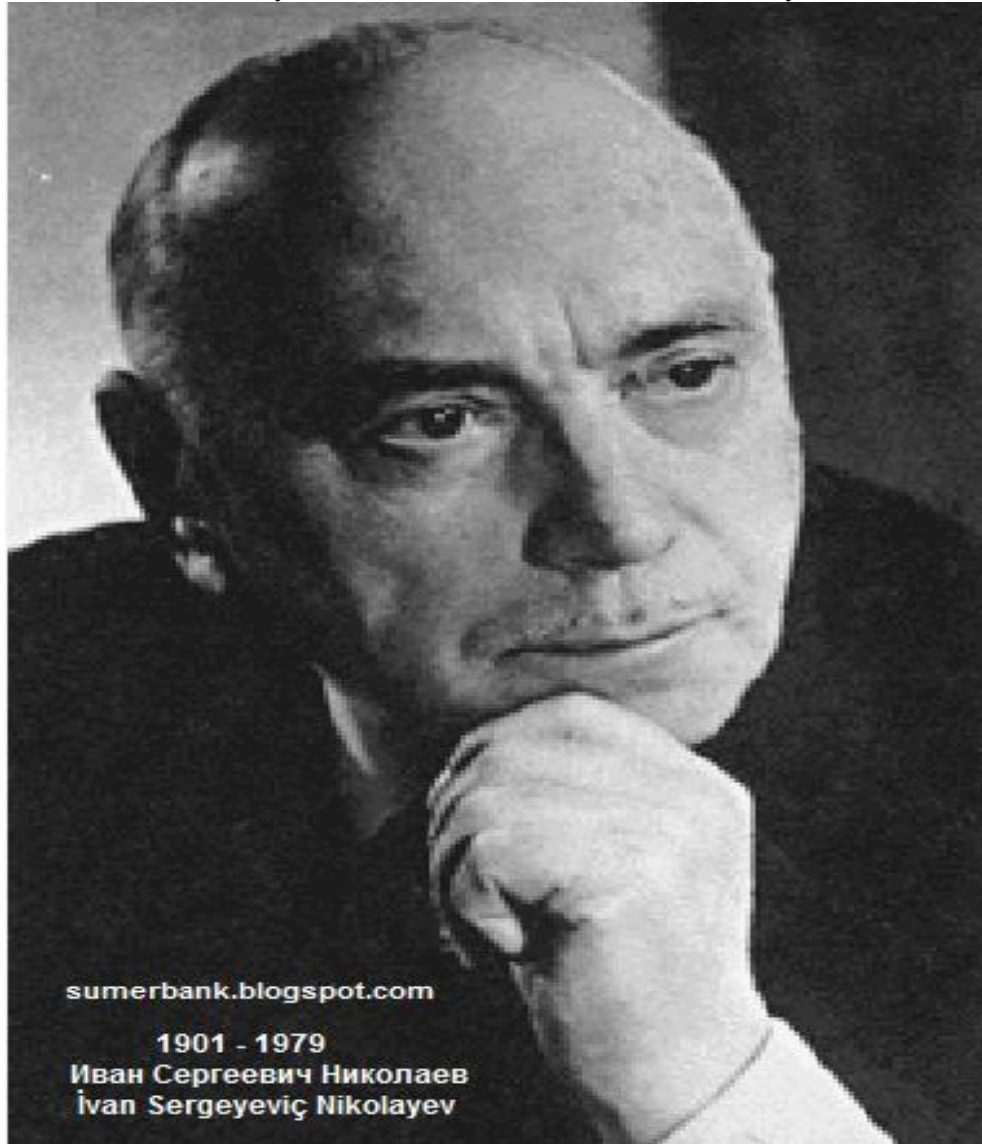
KARARNAME

2
3075

İktisad Vekilliğinden yazılan 18/7/935 tarih ve 8474 sayılı tezkerede; Sümerbank tarafından Kayseride kurulmakta olan 22/4/934 tarih ve 2394 sayılı muafiyet ruhsatnamesini haiz iplik ve bez fabrikası için Rusyada Türkstroy İdaresinden satın alınarak getirilmekte olan makine, alât ve edevata Türkstroy İdaresi ticaret aleminde malum olan şekilde fatura tanzim etmediğinden bu eşyanın gümrüklenme muamelesi geldiği gümrüklerde yeniden beyanname tanzimi suretiyle yapılmakta ^{ve bu şekilde memlekete sokulmakta} ise de Teşviki Sanayi Kanununun vermiş olduğu makine muafiyetinin temini için icap eden kanunî merasimin ikmaline kadar bu kanunun tatbik suretine ait talimatnamenin istediği faturalar elde edilememekte olduğundan adı geçen fabrikaya ait eşyanın gümrük resmi muafiyetinin temini için mezkûr talimatnamenin istediği fatura yerine gümrük beyannamelerinin esas tutulması için bir karar verilmesi istenilmiş ve Gümrük ve İnhi-sarlar Vekilliğinden yazılan 29/7/935 sayılı mutaleanamede; muaf-likdan istifade edecek eşyanın Sümerbank tarafından verilecek is-tida üzerine tanzim olunacak gümrük beyannamelerinde muayene ve tahakkuk muamelesi ikmal edilerek tesbit ve tahakkuku gösterir gümrükden verilecek vesikası İktisad Vekilliğince tasdik edildik-ten sonra bu eşyadan hangilerinin Teşviki Sanayi Kanunundan isti-fade etmesi lâzımgelseceğinin tayin ve takriri suretiyle ve yalnız bu fabrikaya münhasır kalmak şartile muafiyet muamelesinin tekem-mül ettirilmesi tatbikata uygun düşeceğinden işin bu suretle ka-rara bağlanması muvafık olacağı bildirilmiştir.

030 18.01 02 5764 11

Ek 3. Kayseri Bez Fabrikası'nın Mimarı İvan Nikolayev

Ek 4. Kayseri Bez Fabrikası genel görünümü

Ek 5. Kayseri Bez Fabrikası Temel Atma Tören

Ek 6. Kayseri Bez Fabrikasının açılışında Rus heyeti

Ek 7. İktisat Vekili Celal Bayar'ın Kayseri Bez Fabrikasını açış konuşması 16 Eylül 1935

Celal Bayar'ın Kayseri Bez Fabrikasını açış konuşması 16 Eylül 1935